

La fisiocràcia a Espanya*

per Lluís Argemí i d'Abadal i Ernest Lluch

1. Estat de la qüestió

La majoria dels historiadors que han tractat el segle XVIII espanyol, i especialment la introducció de la Il·lustració, han parlat, d'una manera o una altra, de la introducció d'un component important de la il·lustració francesa, la fisiocràcia. L'estudi clàssic de Sarrailh diu que «a Barcelona i a Madrid eren esgrimides com autoritats supremes les doctrines de Quesnay i Adam Smith, de Mirabeau o de Turgot».¹ El coneixement dels fisiòcrates és, per a Sarrailh, normal entre els il·lustrats, de tal manera que «si els noms de Gournay i Quesnay no figuren a la llista d'economistes francesos assenyalats a l'atenció dels espanyols pel duc d'Almodóvar a la seva *Década episcolar*, hi descobrim, en canvi, els del marquès de Mirabeau, de Turgot, de Necker, de l'Abbé Baudeau, etc».² Altres autors han precisat més les influències. Un altre especialista en el segle XVII espanyol, Herr, si bé afirma que la majoria dels economistes espanyols eren eclèctics i no tenien idees pròpies, assenyalat traduccions i citacions d'autors fisiòcrates. Adhuc arriba a afirmar que Jovellanos era fisiòcrata.³

Elorza parla del «corto influjo fisiocrático», a partir de Ramos i Arriquirar.⁴ També per a Elorza, si «(Ramos) és bon coneixedor de Montesquieu i Rousseau, també ho és de les doctrines mercantilistes i fisiòcrates», i a més a més parla del «*buen precio*» (*le bon prix*), terme inequívocament fisiòcrata. Elorza sembla assenyalat també influències fisiòcrates en Valentín de Foronda, arran de les polèmiques que tingué amb Mercier de la Rivière sobre el Banco de San Carlos. En aquesta afirmació, Elorza és acompanyat per Franco Venturi, que diu que Foronda anà del «*liberalismo fisiocrático al liberalismo consecuente y rebelde*».⁵ El mateix Venturi, en una altra obra, precisa la possible influència

* Agraïm les informacions que ens han estat donades per Salvador Almenar i Pere Maria Orts.

1. Jean SARRAILH, *La España ilustrada de la segunda mitad del siglo XVIII* (Mèxic, Ed. FCE, 1957), p. 547.

2. Jean SARRAILH, *op. cit.*, p. 549. En altres parts de la *Década epistolar*, Almodóvar esmenta Mercier i altres fisiòcrates.

3. Richard HERR, *España y la revolución del siglo XVIII* (Madrid, Aguilar, 1964), p. 45; sobre Jovellanos, p. 315.

4. Antonio ELORZA, *La ideología liberal en la ilustración española* (Madrid, Ed. Tecnos, 1970), p. 43.

5. FRANCO VENTURI, *Valentín de Foronda, diplomático y economista*, «Revista de Economía Política» (1959), del mateix autor, *Economistas y reformadores españoles e italianos del siglo XVIII*, a F. ESTAPÉ (ed.) *Textos olvidados* (Madrid, IEF), p. 236.

general de la fisiocràcia posant-nos al nivell dels països amb una influència fisiòcrata més reconeguda: «La penetració del *Tableau* i, en general, de les idees de Quesnay és lenta i difícil a Alemanya com a Itàlia, a Polònia com a Espanya, i esdevé només a finals dels anys 60 i sobretot a Espanya als anys 70.»⁶ Entre els historiadors, l'única excepció és Defourneaux, per a qui «se buscaria inútilmente, sin embargo, el reflejo del pensamiento fisiocrático en lo que tiene de más original y más estricto: ni la productividad exclusiva de la agricultura ni la repartición del producto neto según el *Tableau economique* del doctor Quesnay son invocados en ninguna parte».⁷

Els historiadors del pensament econòmic no han estat tampoc cautes en parlar de la influència de la fisiocràcia. Si Piernas Hurtado⁸ parlava de Jovellanos, Campomanes i Floridablanca com a fisiòcrates, Algarra parlava del precursor Centani i de Francisco Javier Pérez, entre altres.⁹ Maravall, per la seva banda, d'influències sobre Martínez Marina i Cabarrús. D'altres autors han afegit a la llista Muñoz, Campomanes, Jovellanos, Olavide, Fèlix Amat, Ossorio, etc. Però, en general, es confon un cert agrarisme, present en autors no-fisiòcrates, amb la influència de l'escola, i es pren l'esment de *L'Ammi des hommes* de Mirabeau, en les seves tres primeres parts (pre-fisiòcrates) com a signe de contacte o coneixement de les idees fisiocràtiques.

Un exemple d'aquesta generalització el trobem en Rosa Cuminsky de Cendrero, que a la introducció d'una selecció que durant uns anys va ésser l'única possibilitat de llegir obres dels fisiòcrates en castellà, donà la llista següent: Jovellanos, Campomanes, Floridablanca, Maurueza, Arteta de Monteseuro, Genes i Calomarde, a més a més de citar les crítiques d'Arriquirar a *L'Ammi des hommes* de Mirabeau.¹⁰ Autors més recents han posat en dubte aquesta influència. Reeder, a partir de l'anàlisi de les traduccions de llibres diu: «Encara que l'absència de cap traducció de les obres més importants de l'escola dels economistes no prova que sigui ignorada per complet la fisiocràcia, és una mostra força significativa dels escassos coneixements de les seves teories que tenien els espanyols de la Il·lustració. No arriba a ésser apreciada la importància del concepte analític de l'economia implícit a les doctrines fisiocràtiques.»¹¹

Un de nosaltres, ara fa uns anys, escrivia: «La formació teòrica és baixa i, és clar, no creiem pas que la influència fisiocràtica existeixi ni polèmicament. Sobretot a Llombardia, per exemple, alguns conceptes dels "economistes", com el del "producte net" o del salari, s'hi introdueixen d'una manera polèmica, és a dir, antifisiòcrata, però s'hi introdueixen, i el nivell analític puja notablement.»¹²

6. Franco VENTURI, *Utopia e riforma nell'illuminismo* (Torí, Einaudi, 1970).

7. Marcellin DEFOURNEAUX, *Pablo de Olavide, el afrancesado* (Mèxic, Renacimiento, 1965), p. 102.

8. J. PIERNAS HURTADO, *Introducción al estudio de la ciencia económica* (Madrid, Victoriano Suárez, 1898), p. 72. Convé dir que, de tota manera, Piernas afirma que «no hubo realmente fisiócratas». Buylla i Alegre, en canvi, en dóna una llarga llista: Ramos, Pereira, Campomanes, Ensenada, etc.

9. Jaume ALGARRA, *Traducción y notas a J. Conrad, Historia de la economía* (Barcelona, Bosch; l'edició que hem consultat no porta data d'edició), p. 63.

10. François QUESNAY i altres, *Los fisiócratas*. Selección y prólogo de R. Cuminsky de Cendrero (Buenos Aires, Ed. CEAL, 1967).

11. J. REEDER, *Economía e ilustración en España: traducciones y traductores 1771-1800, «Moneda y Crédito»* (1978), ps. 55-56.

12. Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya 1760-1840* (Barcelona, Ed. 62, 1973), p. 110.

El fet de la no existència de la fisiocràcia ni a nivell conceptual semblava així una dada, però més tard, i arran de troballes secundàries, semblava que aquest fet havia d'ésser revisat. Fa solament uns quants mesos constatarem que no «hauria d'ésser deixada a un costat la immensa tasca de detectar les traduccions incloses en publicacions periòdiques».¹³ En una d'elles fou publicat el *Système de agriculture de Quesnay*, del qual parlarem més tard.

El conjunt d'opinions diverses i sovint contradictòries sobre la fisiocràcia a Espanya obliga, abans d'entrar pròpiament en el tema, a definir, en primer lloc, què entenem per fisiocràcia, evitant de confondre aquesta escola amb un agrarisme liberal il·lustrat, del qual Jovellanos (i també Campomanes) són exemples. Si bé els uns i els altres acompliren una tasca fins a un cert punt similar a França i a Espanya, la base teòrica i l'organització com a secta o partit¹⁴ amb l'objectiu de tenir influència en la política concreta eren molt superiors en els francesos, i per a la història de l'anàlisi econòmica poden interessar més la teoria i les escoles que les polítiques defensades que coincidien en alguns aspectes.

2. La fisiocràcia

En general, la fisiocràcia és tractada d'una manera poc precisa. Així, és corrent de qualificar com a fisiòcrates aquells que donaven una certa importància a l'agricultura, que defensaven l'impost únic, o parlaven de dret natural. Si bé els fisiòcrates feien tot això, el seu pensament formava un tot coherent, destinat a donar la base teòrica dels arguments que empraven en la defensa d'alguns punts com els esmentats. Ja en el seu temps, els «filòsofs economistes» eren considerats com un grup a part que tenia un sistema alternatiu als dels filòsofs enciclopedistes.

El punt de partida per a l'anàlisi de la fisiocràcia ha d'ésser la constatació del seu arrelament en el seu temps, tant pel que fa a l'ambient intel·lectual en el qual vivien, com a la seva participació en els debats econòmics que tingueren lloc a la França de la segona meitat del segle XVIII. En el primer aspecte, eren deutors dels precedents de la Il·lustració del XVII, Locke i Descartes, ja que es trobaven al bell mig del moviment intel·lectual il·lustrat. Però Quesnay, i amb ell tots els seus deixebles, begueren Descartes per mitjà de Malebranche, i un concepte d'aquest darrer els donava el punt de partida per a la seva teoria de les ciències socials, l'evidència.

A partir de l'evidència, «une certitude si claire et si manifeste par elle même que l'esprit ne peut s'y refuser»,¹⁵ els fisiòcrates arriben a la constatació de l'existència d'un ordre natural a la societat, ja que existeixen unes lleis físiques que constitueixen el govern, com també unes lleis morals. Aquestes lleis (físiques i morals) formen el funcionament reglamentat de totes les accions físiques i morals de l'ordre natural que sigui, per l'evidència, el més avantatjós al gènere humà.¹⁶ Producte d'aquestes lleis físiques és el fet que sols l'agricultura pro-

13. Ernest LLUCH, introducció a A. Flórez ESTRADA, *Curso de economía política*. Edició de Salvador Almenar (Madrid, IEF, 1981), p. xxvi, n. 78.

14. La definició com a secta és comuna. La definició com a partit és la que adopta WEULERSSE, *Le mouvement physiocratique en France de 1756 a 1770* (París, Mouton, 1968).

15. François Quesnay et la physiocratie (París, Ed. INED, 1958), p. 397. Referència obligada de la fisiocràcia.

dueix més que no consumeix, i les altres activitats econòmiques, bé que necessàries, són estèrils des del punt de vista de la producció.¹⁷ Aquest excedent que produeix l'agricultura és el *produit net*, i una organització agrícola basada en grans propietats, arrendades a *fermiers*, permetrà que el *produit net*, i per tant la seva població i el seu benestar, augmentin.¹⁸ Però aquest *produit net* és repartit entre totes les classes de la societat d'una manera concreta i mitjançant les transaccions i pagaments que es fan a la societat, explicades al *Tableau economique*,¹⁹ i cal donar el màxim de llibertat a la circulació dels productes agrícoles perquè aquests arribin a la seva destinació i mantinguin viu el cos social, com també cal la llibertat de comerç en totes les altres branques perquè els intercanvis es facin amb el blat. Però si l'agricultura és l'única branca productiva, el sistema fiscal haurà de gravar les fonts, el producte agrícola, amb l'impost únic.

En tot aquest esbós de l'elaboració teòrica desapareix, però, un aspecte important. Els fisiòcrates desenvoluparen els arguments teòrics per tal de defensar polítiques econòmiques concretes, i aquesta defensa era feta en el marc d'uns debats existents a la França del seu temps: l'arrelament històric és més clar aquí que el doctrinal. En primer lloc, del concepte d'evidència en treien la necessitat d'una certa organització educativa, i fins i tot en algun cas algun dels seus admiradors (Gustau III de Suècia) els demanà de fer un pla concret de sistema educatiu. De l'existència d'un ordre natural en treien una determinada forma de govern, el despotisme legal, segons el qual el monarca únicament hauria d'observar el que era evident i eliminar les barreres per tal que les lleis naturals es complissin. De la major productivitat de l'agricultura moderna en sortien una sèrie d'indicacions que, en termes contemporanis, formaven la llei agrària i que anaven dirigides a implantar a França un sistema com el que el procés de concentració anglès durant els segles XVI-XVIII havia assolit. I, finalment, les dues propostes que lligaven més amb els debats del seu temps eren les de l'impost únic (que després de Vauban constituïa un centre d'atenció) i el de la llibertat de comerç, en el qual trobaren força aliats, especialment Gournay i Turgot. La importància de lligar les aportacions teòriques amb les propostes polítiques concretes i amb els debats existents prové del fet que, paral·lelament, es desenvolupaven a la nostra península debats similars i els economistes en alguns moments prengueren alguns dels arguments dels fisiòcrates per defensar el seu plantejament. De fet, els ilustrats discutiren sobre el sistema educatiu, sobre la forma de govern, sobre la llei agrària i sobre aspectes més concrets (avantatges relatius dels bous i de les mules, etc.), sobre l'impost únic i sobre la llibertat de comerç. També fou discutida l'honra dels artesans, tema emparentat amb el fet que Quesnay els classificà com a improductius. Però en cap

16. *François Quesnay et la physiocratie*, p. 740. La nota de L. Salleron afegeix que aquest paràgraf, un dels més coneguts de Quesnay corresponent a l'article *Le droit naturel*, aparegut al «Journal de l'Agriculture», és contradictori quan es defineixen, una mica més tard, les lleis físiques i les lleis morals independentment i en referència a l'ordre natural, amb la qual cosa el raonament és circular.

17. Els temes de la productivitat única de l'agricultura organitzada en grans explotacions (*grande culture*) era el tema dels dos primers articles de Quesnay a l'enciclopèdia, «Fermiers» (1756), i «Grains» (1757), reproduïts també a *François Quesnay et la physiocratie*, *op. cit.*

18. El *Tableau*, en les seves successives formes, i la relació historiogràfica del problema de les seves edicions es pot trobar també a l'obra esmentada de l'INED.

19. Per veure els problemes teòrics existents al *Tableau*, cal anar a Ronald MEEK, *La fisiocràcia* (Esplugues, Ariel, 1975), especialment el capítol 2.

cas els autors no cercaven un marc teòric justificatiu i que arribés a tots els temes plantejats. L'esquema seria així:

<i>concepte teòric</i>	<i>política econòmica</i>
evidència → educació	
ordre natural → despotisme legal	
<i>grande culture</i> → llei agrària	
productivitat única → impost únic	
esterilitat indústria → («honra legal»)	
distribució (<i>Tableau</i>) → llibertat comerç	

Però cal dir que no eren tan sols els temes intel·lectuals els que caracteritzaven la fisiocràcia. Un punt més a tenir en compte és el seu comportament com a grup. Schumpeter ha dit que formaren per primera vegada una escola de pensament, amb un zel igualat només pels marxistes i pels keynesians.²⁰ I, de fet, ells mateixos ho veien, això. Le Trosne va escriure una vegada: «*Sans se concerter, sans se connaître, ils se sont trouvés parfaitement d'accord dans les principes et dans leur logique: aucun d'eux n'a désavoué ses compagnons d'armes et n'a rien avancé qui ne soit avoué de tous.*»²¹ Però la cohesió entre els seus membres anava més lluny. Els seus contemporanis parlaven de la secta; de fet, les actituds d'alguns d'ells, especialment Dupont, eren vertaderament «sectàries». Però això tenia també un fi: la voluntat d'incidència política, i és la raó per la qual Weleusee ha parlat de partit. Cercaven adeptes a les esferes influents, però també entre els funcionaris, els quals podien portar a terme una part de les reformes.²² I fundaren escoles d'ensenyament a les capes ilustrades dels seus principis: si a França no va funcionar la que Mirabeau tenia en projecte, a Baden i a Polònia sí que els sobirans respectius donaren el seu suport al funcionament.

3. La fisiocràcia a Europa

Encara no existeix cap visió general de la influència de la fisiocràcia a Europa. Hi ha una munió de treballs sobre autors o sobre zones geogràfiques, però molt sovint mancats del rigor necessari en examinar una escola tant i tant delimitada per «Un Mestre i Una Doctrina», segons la precisa expressió de Schumpeter. Una escola que, d'altra banda, tingué una durada molt curta (1756-70). Si el caràcter tan fàcilment definible de la fisiocràcia és un factor positiu, no ho era el fet que, pràcticament, per formar-ne part fos obligat un jurament tant personal com intel·lectual. Tal com ha assenyalat Venturi,²³ sovint la seva rebuda fora de França prové més del que hi ha de vell que no pas del que hi ha de nou. Moltes vegades és també rebuda pel seu agrarisme i el seu liberalisme, és

20. J. SCHUMPETER, *Historia del anàlisi econòmic* (Esplugues, Ariel, 1971), p. 267.

21. LE TROSNE, *Utilité des discussions économiques*, citat per WEULERSEE, *Le mouvement physiocratique*, p. 93.

22. Quesnay, a causa de la influència de Mme. de Pompadour, intenta fer interessar el rei i el delfí. El primer participa en la impressió del *Tableau* a Versalles, bé que segurament no n'entengué el significat. Per als detalls de les primeres edicions, vegeu J. ZUCZYNSKI i R. MEEK (ed.), *Quesnay's Tableau économique* (1972).

23. Franco VENTURI, *Utopia e riforma nell'illuminismo* (Torí, Einaudi, 1970), p. 154.

a dir, la seva política econòmica, que no pas pel nucli teòric que els faria i els fa fonamentals a la ciència econòmica. Influxeix, així mateix, la facilitat —francament desigual— del coneixement del francès que en països com Rússia, Suècia o Polònia havia de jugar favorablement.²⁴ Aquest coneixement era sovint tan perfecte, que, com en el cas del margravi de Baden o de J. A. Schlettwein, escrivien directament en francès.

El major nombre de traduccions fou precisament a l'alemany, puix que Karl Friedrich von Baden-Durlach, margravi de Baden, amb l'ajut de Butré, intentà d'experimentar el sistema tributari dels fisiòcrates. Una experiència que durà entre el 1776 i el 1795. En un altre territori germànic, el Palatinat, hi hagué influència per mitjà de l'Acadèmia i Societat Econòmica de Lautern, que catalitzà en una política de liberalització agrària propugnada pels terratinents i que finalment fracassà pel caràcter emergent dels manufacturadors de les ciutats.²⁵ Sovint, com a Polònia o al sud d'Itàlia, un dels trets més ben rebuts és el de la *grande culture*, vist més com una defensa apologetica del dret a la propietat d'origen feudal que pel desig de transformar-la capitalísticament.²⁶ Cesare Beccaria, com a coneixedor de la fisiocràcia des de Llombardia estant, mostrava per aquest motiu el seu rebuig de la gran propietat absentista i el seu acord amb la *grande culture* però amb arrendaments capitalistes. A la Toscana, si la fisiocràcia hi influxeix, és com un corrent més del liberalisme i de l'agrisme que no pas per allò que li és propi i deferenciador.²⁷ Suècia, Rússia²⁸ i Prússia reberen la fisiocràcia com el «despotisme legal monàrquic» basat en l'agricultura i, per tant, per mitjà de la principal obra de Le Mercier, escrita i publicada en íntim contacte amb Quesnay, que fou l'obra política-econòmica de la secta.

Sovint ens trobem que en països que semblaven predisposats a rebre la influència de Quesnay i els seus deixebles, els rastres són gairebé escadussers. Aquest és el cas d'Holanda, on només trobem una traducció (1762-65) de l'agrònom Jethro Tull,²⁹ o el de Dinamarca, on només és el «company de viatge» Turgot qui influxeix sobre un economista, G. C. Dever (1728-1791), el qual col·laborarà en l'aplicació de reformes fisiòcrates radicals.^{29 bis} La fisiocràcia portuguesa germinà, segons l'expressió de Carlos da Fonseca, «en la debilitat i en la timidesa», fortament condicionada per una tardana capitalització de la terra. L'òrgan de difusió foren els cinc volums apareguts entre el 1789 i el 1815 de

24. Cal recordar que a Espanya la majoria de traduccions econòmiques bàsiques són fetes per membres del consell d'estat, on solien dominar diverses llengües: Alonso Ortiz i Carlos Martínez de Irujo (Adam Smith), Antonio Domingo Porlier (Cantillon) o Castillo (Le Mercier de la Rivière).

25. Hans Joachim BRAUN, *Economic Theory and Policy in Germany (1750-1850)*, a «The Journal of European History», 4 (1975), ps. 301-322.

26. Sobre Polònia, vegeu Ambroise JOBERT, *Magnats polonais et physiocrates français (1767-74)* (París, Les Belles Lettres, 1941), i Edward LIPINSKI, *De Copernic à Stanislas Leszcynski. La pensée économique et démographique en Pologne* (París, P.U.F., 1961). Sobre el sud d'Itàlia, vegeu principalment Aldo MONTI, *Il movimento riformatore e le campagne italiane nel Setecento* (Florència, La Nuova Italia, 1976), així com el treball de Lucio Villari citat a la nota 131.

27. Vid. Furio DIAZ, *Francesco Maria Gianni. Dalla burocrazia alla politica sotto Pietro Leopoldo di Toscana* (Milà-Nàpols 1966).

28. Vid. Franco VENTURI, *Settecento riformatore. III. La prima crisi dell'Antico Regime 1768-1776* (Torí, Einaudi, 1979), cap. v (Rússia) i cap. ix (Suècia).

29. Irene HASENBURG BUTTER, *Academic Economics in Holland: 1800-1870* (Martinus Nijhoff, 1969), p. 150.

29 bis. Mogens BOSERUP, *The international transmission of ideas: A Small-Country case study*, a «History of Political Economy», 3 (1980), p. 424.

les *Memórias económicas da Academia Real das Ciências de Lisboa, para o adiantamento da Agricultura, das Artes e da Indústria em Portugal e suas Conquistas*, i amb la figura central de Domingos Vandelli.³⁰

El cas britànic és un cas singular pel fet que constituïa el taller mundial de la ciència econòmica. Era, per tant, l'únic lloc on el primer sistema teòric podia obrir un gran debat sobre els principis econòmics fisiòcrates.³¹ Meek ha afirmat que la tasca teòrica d'Adam Smith és feta tant mirant cap al passat, que eren els fisiòcrates, com cap al futur, que havia de ser Ricardo. D'aquesta manera el debat teòric sobre la fisiocràcia es confon amb la línia que va vertebrant l'escola clàssica, precisament a partir de les dues grans arrels de Quesnay i Smith. Els noms que participen en aquest debat són els grans noms: Malthus, el descendent de mallorquins Torrens, James Mill i fins i tot Ricardo. Hi havia, paral·lelament, però no independentment, altres corrents menys teòrics i més fisiòcrates. El primer, en els darrers anys del set-cents, estructura una posició radical —John Gray, Charles Hall, Piercy Ravenstone i Thomas Hopkins— que ataca l'exacció compulsiva del producte del treball dels camperols. El segon tenia com a objectiu demostrar que el bloqueig de Napoleó no perjudicaria la Gran Bretanya pel fet que tota la renda provenia de la terra. Meek³² resumeix el procés de maduració teòrica en anar abandonant del tot el que l'agricultura no era ni especialment productiva i que la renda de la terra no és l'excedent originari, sinó que ho és el benefici. Aquesta darrera pressuposava una teoria del valor, la del treball, i que la renda era un ingrés derivat i diferencial.³³

Aquesta síntesi ens dóna una trama europea en la qual situarem la influència fisiòcrata a Espanya, conscients que tant en l'un cas com en l'altre encara cal establir un ritme general que atengui les diverses situacions concretes per establir una línia general que és la que els donarà un significat definitiu.³⁴

4. *Les primeres traduccions*

Les dues primeres traduccions de textos fisiòcrates foren les d'un discurs de Mirabeau, fetes per Serafín Trigueros, i les de les *Maximes generales du gouvernement d'un royaume agricole*, de Quesnay, fetes per Manuel Belgrano. Entre les dues publicacions es va traduir també l'obra de Patullo, que per la seva

30. Vid. Mosès BENSABAT AMZALAK, *O Fisiocratismo. As Memórias Economicas da Academia e os seus colaboradores* (Lisboa 1922), i José Federico LARANJO, *Economistas Portugueses*, pròleg i notes de Carlos da Fonseca (Lisboa, Guimarães, 1976).

31. No podem ni sabem entrar en el perquè França després de la fisiocràcia i de Turgot entra en un llarg període de vulgarització teòrica.

32. Ronald L. MEEK, *La fisiocràcia* (Barcelona, Ariel, 1975), cap. v: «Fisiocràcia y escuela clásica en Gran Bretaña», ps. 176-209.

33. Caldria encara citar d'altres casos com el de Suïssa, on l'existència d'un agrarisme pràctic com el del metge H. K. Hirzel, el «Sòcrates rústic», i la bona rebuda de les societats econòmiques, sobretot la de Berna, feia preveure un gran arrelament fisiocràtic que es produí a nivell teòrico-doctrinal, però no programàtic. La raó radica en les diferències entre ambdós països. Solament hi hagué un fisiòcrata, Isaak Iselin, de Basilea, que no tingué cap deixeble. Publicà diverses obres (1772-1776) i a partir del 1776 un periòdic, «Ephemeriden der Menschheit», d'un títol ben de l'École (vegeu Jean VALARCHÉ, *L'influence des physiocrates en Suisse*, a «Revue d'Histoire Économique et Sociale», xxxii (1957), ps. 337-346).

34. El nostre període de recerca, com el dels estudis que hem utilitzat per a Europa, no va més enllà dels primers anys del vuit-cents. Ho diem conscients que autors d'aquest segle tan coneguts com Silvio Gessel i Germà Bernàcer eren fisiòcrates.

natura tractarem més endavant. La *Disertación sobre el cultivo de trigos que la academia de agricultura de la ciudad de Berna premió en el año 1760* fou publicada en castellà l'any 1764 i traduïda per Serafín Trigueros.³⁵

L'obra original fou tramesa l'any 1759 al concurs establert per la societat agrícola de Berna, sobre l'estat de l'economia suïssa i les formes de millorar-la. Era el primer fruit de la col·laboració entre Mirabeau i Quesnay, i tal com fou costum en ells, parlaven de França amb l'encobriment d'un altre país. La solució proposada se centrava en la generalització de conreu del blat, però amb el tipus característic de l'organització agrícola dels fisiòcrates. Tot i ésser signada per Mirabeau, fou escrita amb les correccions de Quesnay mentre aquest elaborava la primera versió del *Tableau*.³⁶ Posteriorment la memòria fou incorporada a la 5.ª part de *L'ammi des homes*, conjuntament amb un tractat de tècnica agrícola anglès, el de Thomas Hale,³⁷ i de fet l'hem de considerar com les beceroles de l'escola. Tot i que el pensament fisiocràtic no és del tot desenvolupat, apareixen ja els temes majors de política econòmica que proposaven: gran i petita *culture*, productivitat de l'agricultura, etc. Tanmateix, de la mateixa manera que els articles de Quesnay a l'*Encyclopédie* i *L'ammi des homes* encara no presenten el nucli teòric ni la terminologia que després els caracteritzaria, tampoc aquesta dissertació no permet d'establir una classificació clara.

Més important que el discurs de Mirabeau són les *Máximas generales del gobierno de un reino agricultor*,³⁸ de Quesnay, traduïdes per Manuel Belgrano, i publicades a Madrid el 1794. L'obra original té una llarga història, ja que era la part final de l'article *Grains* que Quesnay va publicar a l'*Encyclopédie* l'any 1757. En aquesta primera versió, les *Maximes* eren 14, però en escriure el *Tableau économique*, Quesnay hi afegí 22 *Remarques sur les variations de la distribution des revenus annuels d'une nation*.³⁹ A la segona edició del *Tableau*, les *Maximes* han passat a ésser 23 i es titulen *Extrait des economies royales de M. de Sully*, i, finalment, a la tercera edició són ja 24, amb el títol de *Maximes generales du gouvernement d'un royaume agricole*. Quan s'editaren a part (1767) eren ja 30. Mentre augmenten en nombre també variava la forma del contingut. En primer lloc, són considerablement més desenvolupades, i si bé mantenen la línia teòrica de Quesnay, l'expressió és de major intransigència.⁴⁰ De fet, les *Maximes* són un resum de totes les idees de Quesnay i de la fisiocràcia, sense emprar l'aparell teòric que els dona suport, ni les bases filosòfiques. Tampoc no hi són al *Tableau*, que les *Maximes* acompanyaven, mentre que la majoria de màximes van profusament explicades amb notes de contingut, no pas d'erudició.

De fet, la importància d'aquestes dues obres rau en el fet que es traduïssin. L'una representa el primer pas de la fisiocràcia, l'altra la seva màxima expressió de política econòmica. En tots dos casos apareix l'aspecte pràctic, la política econòmica, sense la base argumental. La raó d'aquesta manca d'aspectes analítics prové tant del tipus d'escrit (memòria que opta a un premi l'un, i apèn-dix al *Tableau* l'altre) com en la forma d'ésser de Quesnay. De fet, aquestes

35. Madrid, Imprenta M. Ruiz, 1764.

36. E. FOX GENOVESE, *The economics of physiocracy* (Ed. Cornell, 1976).

37. Th. HALE, *A compleat body of husbandry* (Londres 1759).

38. Madrid 1794.

39. Les diferents versions de les *Maximes* es poden trobar a l'edició de l'I.N.E.D.

40. Així ho ha definit correctament Salleron a l'edició de l'I.N.E.D.

dues peces foren escrites abans que es fes cap «manual» de la fisiocràcia, com la *Philosophie rurale* de Mirabeau o l'*Ordre naturel* de Le Mercier.

De Trigueros en sabem poc. Hi hagué un Trigueros autor d'obres de teatre sevillà que participà en el debat sobre l'honra i deshonra legal. En canvi, Belgrano és un personatge força conegut. L'heroi nacional argentí havia estudiat a Espanya i havia deixat la península tornant a l'Argentina el 1793. Abans de venir a estudiar ja havia participat, tant per propi interès com per la seva professió, en els camps de l'economia política.⁴¹

Arribat el 1794 a Buenos Aires, Manuel Belgrano fou nomenat secretari del consolat, càrrec des del qual combinarà la pràctica política que significava les quatre *Memorias económicas* que donava a conèixer cada any, amb una tasca publicística de caire fisiòcrata que no té parí a Espanya.⁴² Amb el pseudònim de Conde de Co publicà *Los principios de la ciencia económico-política* (Buenos Aires 1796), basats en una versió molt lliure dels paràgrafs III al XXI del llibre de Dupont de Nemours, *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle* (París 1767), que a la seva vegada era una síntesi de *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques* de Le Mercier. Influeix també sobre el llibre de Belgrano la *Notice abrégée*, que a partir del 1769 publicarà el mateix Dupont a les *Ephémérides*. A partir del 1810 fundarà el «Correo de Comercio», on publicà diversos articles on tornarà a reproduir algunes màximes de Quesnay. Pel que és possible de conèixer de Belgrano a les nostres biblioteques, els seus «desviacionismes» de la fisiocràcia existeixen. Com és ben sabut, Belgrano serà posteriorment un dels grans dirigents polítics i militars de la independència argentina. Per aquesta raó pogué presentar, juntament amb el general San Martín, una proposta al definitiu Congrés de Tucumán (1816) d'establir un govern monàrquic encapçalat per un sobirà descendent dels inques.

La proposta de la «Dinastia del Inca» de Belgrano ha estat sovint interpretada pels historiadors argentins com una influència de rebuda durant la seva estada a l'Espanya dels Borbons. No estem pas en condicions de discutir-ho, però sí de suggerir que aquí pot haver-hi una influència de Quesnay. Si la Xina era el model principal, també escriví una *Analyse du gouvernement des Yncas du Pérou*, on en feia els majors elogis, però on acabava afirmant que aquest bon exemple no era mort: «Àdhuc es pretén que una part d'aquest poble immens, es-

41. Manuel Belgrano (Buenos Aires 1770-1820) es traslladà (1787) per estudiar a la Universitat de Salamanca, d'on passà a la d'Oviedo (1788) i a la de Valladolid (1789), on obtingué el batxillerat en lleis. Després visqué a Madrid fins que obtingué el títol d'advocat a Valladolid (gener de 1793). Més que a la carrera, es dedicà «al estudio de los idiomas vivos, de la economía política y al derecho público». Serà durant aquests anys que «se apoderaron de mí las ideas de libertad, igualdad, seguridad, propiedad» per influència d'«hombres amantes del bien público» i «hombres de letras con quienes trataba». Uns homes de Valladolid i de Madrid, al voltant possiblement de les societats econòmiques, que comprovaren les observacions d'Alonso Ortiz i Campomanes. Serà quan editarà la traducció de Quesnay i escriurà una introducció a la seva versió lliure de textos de Dupont de Nemours, que editarà quan torni a Buenos Aires (vegeu Manuel BELGRANO, *Autobiografía*, Buenos Aires, Emecé, 1942, ps. 12-13, i Bartolomé MITRE, *Historia de Belgrano*, Buenos Aires 1859, p. 61).

42. Luis Roque GONDRA, *Argentina*, a «El Pensamiento Económico Latinoamericano» (Mèxic, F.C.E., 1945), ps. 9-19, i Oreste POPESCU, *Manuel Belgrano*, a *Ensayos de doctrinas económicas argentinas* (Buenos Aires, Depalma, 2.ª ed., 1965), ps. 15-35. Belgrano ben possiblement publicà els seus *Los principios* a partir de la versió que el marcgravi de Baden havia fet de l'obra de Dupont de Nemours. També volem afegir que amb el pas del temps Belgrano superposà la influència de Galiani a la de la fisiocràcia (vegeu José Carlos CHIARAMONTE, *Pensamiento de la Ilustración. Economía y sociedad iberoamericanas en el siglo XVIII*. Caracas, «Biblioteca Ayacucho», 1979, ps. XIX-XXV i 302-317).

capat a la crueltat dels seus opressors, ha estat mantingut en el centre d'Amèrica meridional, sota el mateix govern i sota l'autoritat dels prínceps sortits de la raça dels inques.»^{42 bis}

5. Agronomia i fisiocràcia

Generalment es dona poca importància a *L'essai sur l'amélioration des terres*,⁴³ d'Henri Patullo, considerada una obra de segona fila i de caràcter tècnic agronòmic però poc relacionada amb l'economia. Això contrasta amb l'opinió de Spengler, que no solament el considera fisiòcrata, sinó que, a més a més, «pot ser el més servil dels deixebles de Quesnay».

Henri Patullo fou un escocès establert a França, potser jacobita, com tants d'altres que s'exiliaren en aquells temps. Era un bon coneixedor de les tècniques agrícoles britàniques, i per aquesta raó fou sol·licitat pels fisiòcrates. Ara bé, aquesta sol·licitud fou feta per part de Quesnay i àdhuc abans de formar-se la secta amb l'entrevista de Quesnay amb Mirabeau. A més a més de la tasca de divulgació, Patullo era un dels «calculistes» que l'escola va fer servir per donar força empírica a les seves argumentacions. Amb aquest fi, Quesnay va demanar-li d'aportar les dades de base per a un tractat d'agricultura, que Patullo va refusar. Aquest tractat fou publicat finalment, amb el títol de *Questions interessantes* a la segona part de *L'ami des homes*, signat per Quesnay i Marivelt, presumiblement un dels altres dos tècnics agrícoles deixebles de Quesnay des del primer moment, àdhuc abans de la creació de l'escola, Butré i Leroy. Si tenim en compte que les aportacions de Le Roy foren més aviat minses, i generalment dedicades al tema de la *grande culture* i *petite culture*, Marivelt podria ésser un pseudònim de Butré, que portà a terme d'altres missions d'importància per a l'escola. Deixant de banda la nacionalitat de Patullo i el seu paper, objeure d'alguna incertesa,⁴⁴ l'obra que va escriure té per a nosaltres una importància molt més gran que no pas la d'un simple tractat de tècnica agrícola.

L'essai fou publicat el 1758, amb una dedicatòria a Mme. Pompadour feta per Marmontel, bé que no signada per ell, el qual, tot cercant la introducció al fa'or reial, s'oferí a Quesnay i Patullo.⁴⁵ L'anàlisi de l'obra cal fer-la en relació amb l'obra central francesa de la nova agricultura, i també en relació amb l'origen anglès d'aquesta. Ens referim als *Principles of horse-hoeing husbandry*, de Jethro Tull,⁴⁶ origen teòric de la revolució agrícola, i a les diferents obres de Duhamel de Monceau, especialment el *Traité sur la culture des terres suivant les principes de Mons. Tull, anglais*.⁴⁷ L'obra de Tull segurament fou redactada sota

42 bis. François QUESNAY, *Analyse du gouvernement des Yncas du Pérou*, a «Ephémérides du Citoyen» (gener de 1767, t. I, 1.ª part), ps. 35-47; reeditat a *François Quesnay et la physiocratie*, ps. 913-916.

43. París 1978.

44. Per exemple, J. Hecht el fa irlandès, mentre que A. Bourde diu que era escocès. J. HECHT, a *François Quesnay et la physiocratie*, ed. INED (1958), p. 254; A. BOURDE, *Agronomie et agronomes en France au XVIIIe siècle* (París, SEVPEN, 1967), p. 339.

45. J. HECHT, «La vie de François Quesnay», a *François Quesnay*, op. cit.

46. J. TULL, *The horse-hoeing husbandry: or an essay on the principles of tillage and vegetation* (Londres 1733).

47. J. DUHAMEL DE MONCEAU, *Traité sur la culture des terres suivant les principes de M. Tull, anglais* (París 1750). Totes les dades referents a Duhamel i força de les de Patullo es troben a A. BOURDE, *Agronomie et agronomes*, op. cit., caps. v i vi; la influència de Duha-

la influència de l'observació del desenvolupament agrícola de les terres lleugeres de Norfolk, que donarien lloc al que s'ha anomenat sistema Norfolk, i que Young divulgà.⁴⁸ A partir de les possibilitats de reducció del guaret, Tull proposava un nou sistema de conreu que partia del principi que la terra, àdhuc l'argila pesada, havia d'ésser disgregada en partícules com més fines millor perquè les plantes se n'alimentaven. Per això proposava la sembrada en filades, i una sèrie de feines constants per mantenir la terra polvoritzada. Amb això proposava nova maquinària (una sembradora, similar a la que un italià havia assajat al nostre país anys abans,⁴⁹ màquines de desterrassar, etc.), i també —i més important— tot un nou sistema de conreu. Duhamel, si bé acceptava una part de les indicacions de Tull, les relativitzava. En primer lloc, per un pressupòsit teòric: no totes les plantes necessiten la mateixa alimentació. Però també en altres aspectes: si bé Tull cercava l'increment de la collita de cereal, en eliminar el guaret desapareixia la possibilitat d'alimentar el bestiar. Però Tull pressuposava que en altres camps es conreava algun farratge, naps, trèvol, etc. És en aquest punt on apareix la possible innovació de Duhamel, que ja veia la possibilitat d'una alternativa sistemàtica amb el farratge, i molt especialment la innovació que Patullo aportava a Duhamel amb la introducció de pasturatges artificials com a part de l'alternativa de conreu.⁵⁰

Però l'obra de Patullo té encara dos aspectes interessants per a nosaltres. En primer lloc, la proposta de creació de societats d'agricultura, que lliga amb tot el moviment de societats econòmiques;⁵¹ en segon lloc, el fet que l'*Essai* inclou una part d'un article inèdit de Quesnay, *Hommes*, descobert per Bauer el 1899.⁵² Cal analitzar encara l'obra amb més deteniment. L'obra comença amb la dedicatòria de Marmontel. La introducció fa la glossa de les diferències entre l'agricultura anglesa i la francesa, citant Nickolls (Plumart), Dupré de St. Maur i tots els agraristes, des del Tull fins a Duhamel i La Salle i, evidentment, Quesnay. La primera part es dedica a l'anàlisi dels diferents tipus de terrenys i les seves correccions amb adobs. Després passa a preconitzar els avantatges de la introducció de prats artificials a l'alternativa de conreus i esmenta l'experiència de Quesnay «*le fils*», analitzada econòmicament. El mateix es fa amb una proposta d'alternativa per eliminar el guaret mantenint el conreu dels cereals. La segona part es dedica a l'anàlisi dels avantatges econòmics que per a tot el regne s'obtindrien si s'aplicaven d'una manera generalitzada les seves propostes, tant en la qualitat de la collita com en la quantitat i la varietat, la qual cosa permetria un equilibri agricultura-ramaderia i un increment de les possibilitats de tributació. És en aquesta segona part on hi ha l'extracte de l'article *Hommes* de Quesnay, que en la traducció castellana ocupa les pàgines 173-186.

mel a Espanya ha estat analitzada per A. GARCÍA-SANZ, *Agronomía y experiencias agronómicas en España, durante la segunda mitad del siglo XVIII*, «Moneda y Crédito» (1978). Adhuc una petita obra de Duhamel es va traduir i simplificar al català a partir de la traducció castellana: *Recopilació de las reglas principales sobre lo cultiu y preparació de la planta anomenada Roja o Granza altra de les més útils y necessàries al art de la tintura* (Barcelona 1766).

48. Sobre A. Young es poden veure diverses obres; una síntesi clara, a J. NÖU, *The development of agricultural economics in Europe* (Uppsala 1967).

49. La seva descripció es pot trobar a les *Memorias de la Sociedad Económica de amigos del País*, de Madrid, en què es tracta de la màquina de l'italià Lucatelli, ps .1-25.

50. A. GARCÍA-SANZ, *Agronomía y experiencias agronómicas*, p. 42.

51. Vegeu VICENT LLOMBART, *Ley agraria y sociedades de agricultura: la idea de Camomanes* (ICE, 1976).

52. L'article és a l'edició de l'INED.

Aquestes planes es refereixen al preu del blat, a les seves variacions, i inclouen una sèrie de càlculs sobre el «*prix fondamental*» («*precio común fundamental*»); arriba a la conclusió de la impossibilitat d'assolir un equilibri en el preu sense llibertat de comerç.

La traducció de l'*Essai* fou feta el 1774, el mateix any de la publicació del *Discurso sobre el fomento de la Industria Popular* de Campomanes. El traductor era Pedro Dabout, d'origen francès i membre de la Societat Econòmica d'Amics del País de Madrid. Era funcionari del Banco Nacional («*tenedor de libros*»), i segons Reeder,⁵³ fervent fisiòcrata. Les *Memorias* de la societat anuncien en diferents llocs la traducció de l'obra. Una dada important apareix als apèndixs al *Discurso sobre la educación popular de los artesanos y su fomento*, on Dabout apareix com a col·laborador de Campomanes en la recopilació dels documents que integren els apèndixs. És ben segur, doncs, que Campomanes coneixia la traducció de Dabout. Però segurament es pot anar més enllà. Llombart va editar fa uns quants anys l'esborrany del discurs sobre agricultura que Campomanes⁵⁴ pensava publicar, però restà inèdit. I potser una de les raons del fet que restés inèdit rau en la comparació de les portades dels discursos de Campomanes i del llibre de Patullo. Totes tres portades són iguals: a la del francès no hi consta l'autor, però, com les altres, fou publicada amb subvenció pública (a costa de la Real Compañía de Impresores y Libreros del Reyno). A la traducció s'ha eliminat la dedicatòria de Marmontel a la Pompadour, i Dabout hi afegí una introducció on es donava el nom de l'autor. En aquesta introducció és on podem veure, encara que d'una manera limitada, el pensament d'aquest representant de la fisiocràcia. Després de fer una lleugera descripció dels tres aspectes que conté l'obra de Patullo (reconeixement dels diferents tipus de terrenys i les diferents formes de conreu segons el terreny, per tal d'eliminar els llargs períodes de guaret, ambdós punts en la primera part; i «*las consideraciones políticas que detienen en Francia el progreso de la agricultura*», que forma la segona part de l'*Essai*), Dabout fa una petita consideració sobre el mètode de càlcul per a tot un país («*demonstraciones hipotéticas*»⁵⁵ en què «*pueden los datos no ser exactos, porque no lo ha medido*», però l'autoritat de Vauban és citada com a ajut). Així arriba a unes conclusions de l'obra i les aplica, en alguns casos, a la situació espanyola. En parlar de la distribució de les diferents parcel·les per aplicar l'alternativa necessària per no «*tener valdíos*», diu que «*los cortijos de Andalucía, aunque imperfectos, conservan una forma esta ventajosa agricultura*».⁵⁶ També en referir-se als *valdíos*, recolza en l'autoritat de Zavala, i creu que Espanya no té les dificultats físiques que poden tenir Gènova i Suïssa, països que Patullo compara en aquest aspecte. La darrera referència espanyola es fa respecte a la promoció de nous mètodes, que no pot venir dels «*rústicos y jornaleros*», sinó de los «*dueños terrazgueros*»⁵⁷ que han de seguir l'exemple de Cisneros en publicar l'*Obra d'agricultura* d'Herera. La darrera aportació del traductor és un quadre d'equivalència de mesures per tal de facilitar la comprensió de les dades de Patullo.

Poques coses més podem treure del treball de Dabout. Traduí una memòria

53. J. REEDER, *Traducciones y traductores*, p. 67.

54. V. LLOMBART, *Ley agraria*, op. cit.

55. H. PATULLO, *Discurso*, ps. 2 i 3 de la introducció.

56. H. PATULLO, *Discurso*, p. 4, id.

57. H. PATULLO, *Discurso*, p. 9, id.

de la Universitat d'Uppsala,⁵⁸ d'introducció a la fisiocràcia, que també restà inèdita. Però sembla evident que tant pel que traduï, com per les lleugeres indicacions que dona coneixia els principis dels fisiòcrates d'una manera suficient. I el que és més important, a ell pot ésser degut el fet que el complement necessari dels discursos de Campomanes fos precisament l'obra d'un fisiòcrata, i la introducció d'una part, bé que petita, de Quesnay inclosa en aquesta. El fet que Campomanes coneixia l'obra i que fos publicada d'una manera que permet incloure-la en un tríptic podria ésser simptomàtic. De tota manera, l'actitud de Campomanes envers la fisiocràcia l'analitzarem més tard, encara que haurem de partir dels fets aquí descrits.

Durant els anys d'existència de l'*Ecole*, els fisiòcrates eren sovint identificats amb els agrònoms.⁵⁹ Tant els qui restaven en el camp de la tècnica agrícola (l'obra de Patullo n'és un exemple), com els qui generalitzaven les seves experiències (Duhamel escriví sobre la llibertat del comerç del blat) ajudaven a aquesta identificació. A més, el gran defensor de la modernització de l'agricultura francesa i protector dels agrònoms, Bertin, de qui La Salle era un protegit, fou un dels caps de fila aliats als fisiòcrates. I altres fets de caràcter curiós demostren l'interès que tota l'escola tenia pels temes de tècnica agrícola. Ja hem dit que Patullo no es cregué capaç de redactar un tractat de tècnica agrícola, però a la 5.ª part de *L'ami des hommes*, Mirabeau va introduir un extracte dels deu primers llibres de *A compleat body of husbandry* de Thomas Hale, un dels teòrics de la «nova agricultura». Seguint la indicació de Mirabeau, Dupuy-Demportes la traduí i adaptà al francès: *Le gentilhomme cultivateur ou Corps complet d'agriculture* (París, 4 vols., 1761-67). Dupuy-Demportes fou també traduït en bona part i completat a l'*Agricultura general y gobierno de la casa* (València, 10 vols., 1765-1795).⁶⁰

6. A favor i en contra d'un Smith difusor de la fisiocràcia

La riquesa de les nacions fou acusada, començant pel mateix David Ricardo, de mantenir encara molts elements fisiocràtics. Encara hi eren vives moltes adherències, però cal afegir també que la seva admiració pels fisiòcrates àdhuc portà Smith a pensar a dedicar el seu gran llibre a Quesnay i li va fer escriure una síntesi del pensament teòric de la «secta» que encara avui pot ésser considerada encertada i lleial. És ben sabut que després d'aquesta síntesi presentarà una dura crítica, tot i que deixa vives aquelles adherències.⁶¹ D'aquí que Smith pogués ésser utilitzat com un instrument a favor de la penetració de la fisiocrà-

58. Vegeu J. REEDER, *Bibliografía de traducciones al castellano y catalán durante el siglo XVIII de obras de pensamiento económico*, «Moneda y Crédito» (1973).

59. A. BOURDE, *Agronomie et agronomes*, op. cit. Per un altre cantó, Morineau sembla apuntar que la revolució agrícola francesa del segle XVIII tan sols és una revolució teòrica (M. MORINEAU, *Les faux semblants d'un démarrage économique: agriculture et démographie en France au XVIII siècle*, «Cahiers des Annales», París 1970).

60. Per a un major detall en tots els autors valencians que citarem, així com en el cantillonà Danvila i Villarrasa, vegeu Ernest LLUCH, *La fisiocràcia al País Valencià*, en curs de publicació «L'Espill».

61. Òbviament ens referim al capítol IX, «Els sistemes d'agricultura, o sigui aquells per als quals la producció de la terra és la font principal o única d'ingressos i de riquesa», del llibre IV, *Els sistemes d'economia política*.

cia.⁶² En presentarem dos casos, en el primer dels quals és difosa la síntesi positiva de la fisiocràcia a *La riqueza* i el segon un afegitó a la traducció castellana per evitar que, en el nostre context, sigui més ben rebuda la valoració de la fisiocràcia que el paradigma teòric propi que ens presenta l'escoçès.

El primer treball fou publicat al «Semanao de Agricultura y Artes dirigido a los párrocos», que aparegué entre el 1797 i el 1808, amb gairebé sis-cents números. El «Semanao» fou creat a instàncies de Godoy per arribar, per mitjà dels rectors, als racons més analfabetitzats, i encara que només arribà a una tirada de 3.000 exemplars setmanals, cal convenir que és una tirada alta.⁶³ El treball a què ens referim, *De los medios de procurar ocupación al pueblo*, és un extracte d'*An essay on the best means of providing employment for the people* (1793)⁶⁴ i aparegué en quatre números successius fins a completar uns quaranta pàgines.⁶⁵ La darrera part porta el títol de *Sistema de agricultura*, i a l'índex d'autors del volum del segon semestre del 1802 ja apareix com a «*Quesnay: su sistema de agricultura*». En realitat, no estem davant ni d'un text original de Crumpe, un divulgador smithià, ni d'un reflex d'escrits del metge francès. Més simplement, és una traducció, literal a vegades i resumida en d'altres, de la part que amb el mateix títol dedica Smith a descriure positivament el nucli teòric de la fisiocràcia. Presentat pràcticament sense incloure la part crítica que segueix, estem davant d'un text al qual qualsevol membre de la «secta» hauria donat el vist-i-plau.

El segon cas és la *Breve exposición de la doctrina de Adan Smith comparada con la de los economistas franceses, y método para facilitar el estudio de su obra, intitulada Investigación de la naturaleza y causas de la riqueza de las Naciones. Publícalo todo traducido del francés N. N.*,⁶⁶ que és una traducció d'*Un exposé sommaire de la Doctrine de Smith, comparée avec celle des économistes françaises* que Germain Garnier incorporà, amb d'altres textos, a la seva traducció francesa de *La riqueza de les naciones*.⁶⁷ La intenció del comte Garnier (1754-1821) fou la d'accentuar els aspectes no-fisiocràtics d'Adam Smith, tot fent-ne una interpretació laxa. Però aquí el que ens interessa és el perquè Ortiz ho inclou a la segona edició de la seva traducció. La raó és la d'obtenir el «de-

62. Recordem que una certa ambigüïtat, però sobretot una clara manca de sectarisme permeté, àdhuc, que fos reinterpretat des del mercantilisme. Aquest és el cas de R. L. de Dou, *vid.* Ernest LLUCH, *El pensament econòmic a Catalunya (1760-1840)* (Barcelona, Ed. 62, 1973), ps. 189-210.

63. *Vid.* Fernando Díez RODRÍGUEZ, *Prensa agraria en la España de la Ilustración. El Semanario de Agricultura y Artes dirigido a los Párrocos (1797-1808)* (Madrid, Ministerio de Agricultura, 1980).

64. Aquest fullet rebé el premi a la millor dissertació per part de la Royal Irish Academy i tingué una notòria difusió, com ho demostra la seva reedició el 1795 i una traducció alemanya el 1796. El seu autor, Samuel Crumpe (1766-1796), rebé elogis de Malthus a l'*Essay on Population* i publicà encara *An inquiry into the nature and properties of opium* (1793), que també fou traduït a l'alemany (1796).

65. Núm. 309 (2-xii-1802), ps. 355-366; núm. 310 (9-xii-1802), ps. 377-384; núm. 311 (16-xii-1802), ps. 387-395; i núm. 312 (23-xii-1802), ps. 404-415.

66. *Investigación de la naturaleza y causas de la Riqueza de las Naciones escrita por el Dr. Adam Smith y traducida al castellano por el Lic. D. José Alonso Ortiz, con varias notas e ilustraciones relativas a España. Segunda edición muy corregida y aumentada* (Valladolid, en la oficina de la Viuda e hijos de Santander, 1806), vol. iv, ps. 1-22.

67. *Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations pour Adam Smith. Traduction nouvelle avec des notes et observations par Germain Garnier* (París, vol. v, 1802), ps. I-XXIII. Aquestes notes foren reeditades el 1822 i el 1843 i àdhuc incorporades a una edició anglesa publicada a Edimburg el 1843.

*sengaño al propio tiempo de los que apasionados entre nosotros a aquella misma doctrina [fisiocrática] puedan también tener necesidad de advertir y notar los falsos resultados y conseqüencias a que pudiera arrastrarlos un juicio inexacto y poco justo».*⁶⁸ Si ens atenim estrictament al que ens diu l'economista de Valladolid, cal deduir-ne la seva convicció que Smith per si sol no feia perdre les conviccions als fisiòcrates i que, a més a més, hi havia a Espanya uns seguidors «apassionats» de la fisiocràcia. Si bé el text de Garnier servia per subratllar les diferències entre els dos paradigmes, no ens sembla que el grup autòcton de fisiòcrates fos ni de bon tros tan considerable com el que tenia davant seu el comte francès.

7. Els economistes espanyols i la temàtica dels fisiòcrates

La segona via d'influència dels fisiòcrates fou la que exerciren sobre els economistes del temps que conegueren d'alguna manera les seves aportacions. D'entrada, cal assenyalar que, deixant de banda els traductors, els economistes d'aquí no demostren un coneixement de la fisiocràcia com a sistema, però sí que feren servir arguments fisiòcrates, o almenys similars, en la defensa de punts concrets dels debats als quals la situació econòmica donava lloc.

Ja hem dit que els fisiòcrates s'insereixen en els debats del seu temps i donen base teòrica a posicions concretes de política econòmica, però en el nostre cas molts dels debats que aquí es donaren foren paral·lels als que existien a la França de la segona meitat del segle XVIII. Si recordem l'esquema fisiòcrata del segon apartat i ens fixem ara en el pensament econòmic espanyol, ens trobem que també aquí es va discutir la necessitat que les «llums» es generalitzessin, sobre la forma de govern (bé que no tant), sobre la llei agrària i altres aspectes més concrets (avantatges dels bous i dels cavalls, etc), sobre l'honra i la deshonra legal (paral·lel al debat sobre l'esterilitat dels oficis), sobre la llibertat de comerç i sobre el sistema impositiu, tant en relació amb la implantació del cadastre, com amb l'eliminació de la taxa del pa, tot i que aquest era un aspecte més lligat a la llibertat de comerç del blat. De fet, doncs, el nivell teòric hauria arribat molt més enllà si l'esquema fisiòcrata hagués existit, ja que integrava totes aquestes polèmiques en un marc coherent. Aquí els participants ho feren d'una manera puntual, programàtica (cosa que vol dir sense donar arguments teòrics tan profunds) i, per tant, limitada.

En molts dels casos apareix una similitud de contingut, encara que l'aspecte formal sigui diferent. Aquestes similituds sorgeixen del fet que tant a França com a Espanya els fisiòcrates i els il·lustrats s'enfrontaven a un antic règim amb característiques comunes i vivien un «esperit del temps» o *zeitgeist* similar. És per això que haurem d'anar més al fons i intentar detectar punts de contacte o influència.

Els autors que han estat esmentats a l'estat de la qüestió com a fisiòcrates són nombrosos, i tots ells escriviren sobre temes que formen part de l'esquema, per la qual cosa val la pena de repassar punt per punt:

a) *Educació*. Aquesta estava lligada, en els fisiòcrates, al concepte d'evidència, ja que sense educació era impossible de veure «l'evidència» del que era just i injust,⁶⁹ però tenia també una funció econòmica d'augmentar la produc-

68. *Advertencia*, vol. IV, sense numerar.

69. Vegeu l'edició de l'INED, p. 530.

tivitat.^{69 bis} Entre els nostres il·lustrats, en general té un caràcter més pragmàtic, lligat a la difusió de les arts útils o de les tècniques agrícoles: la *cartilla agraria* que tants reclamaven. En el cas de Jovellanos, que exposava aquesta necessitat a l'*Informe sobre la ley agraria*,⁷⁰ anava més enllà, de la mateixa manera que ho feia Campomanes. En tots els casos, la necessitat de l'educació era un pressupòsit dels il·lustrats, i cap d'ells no ho lligava a un concepte que impliqués una teoria prèvia del coneixement. En aquest aspecte, cal dir que les influències de Locke o Condillac foren més aviat poques, i que en tot cas vingueren per altres aspectes de les seves obres (la política en el cas de Locke, i l'economia política, la lògica, en el cas de Condillac).

b) *Despotisme Il·lustrat*. En aquest camp existia un paralelisme entre les opinions dels fisiòcrates (*despotisme legal*) i les d'alguns il·lustrats, ja que en ambdós casos confiaven en el poder únic del monarca per dur a terme les reformes necessàries. Curiosament, sembla que hi ha influències més directes en dos autors que són als dos extrems de l'arc polític: Pérez y López, un absolutista «il·lustrat», i Foronda, que amb el temps es convertiria en un dels grans defensors del liberalisme. El primer és autor d'un llibre amb un títol de ressonàncies clarament fisiòcrates: *Principios del orden esencial de la naturaleza*,⁷¹ tot i que la continuació marca ja les diferències, «*establecidos por fundamento de la moral y política y por prueba de la religión*». Malgrat aquesta possible influència, l'obra s'inscriu en la tradició jusnaturalista, però amb un elevat coneixement de la filosofia europea. Cita amb aprovació Wolf i Leibniz⁷² per combatre els dos sistemes de política existents en el seu temps (Hobbes i Rousseau). Cal remarcar, però, que també lloa, contràriament al que es podria pensar, els projectes de colonització de Sierra Morena i, en general, tota la política de Carles III. Molt l'ha convertit en un d'aquells que Herrero va emprar per demostrar els orígens estrangers dels reaccionaris.⁷³

En el cas de Foronda, el problema és més gran. R. S. Smith⁷⁴ i Venturi⁷⁵ havien assenyalat els canvis en les seves idees al llarg de la seva vida, i tot i que demostra un cert coneixement de la fisiocràcia en un cert moment, aviat va anar decantant-se cap a una visió més clàssica. Ara bé, la influència de la fisiocràcia apareix principalment en la seva concepció política, on els drets de propietat, llibertat i seguretat són considerats com a drets naturals anteriors al poder polític. Aquesta trilogia, si bé podria trobar-se originalment en Locke, fou enunciació d'una manera central precisament per Le Mercier de La Rivière.⁷⁶ Pocs anys abans Foronda havia publicat una polèmica entre ell i Le Mercier de la Rivière en relació amb el monopoli, en què Foronda defensava la situació del

69 bis. *Id., id.*, p. 453 i nota 20.

70. A l'*Informe*, Jovellanos parlava de la necessitat de fer una cartilla rural.

71. Fco. Javier PÉREZ Y LÓPEZ, *Principios del Orden esencial de la naturaleza* (Madrid 1785).

72. S'ha de pensar que també Quesnay era considerat per alguns com a seguidor de Wolf.

73. HERRERO, *Los orígenes del pensamiento reaccionario español* (Madrid, Cuadernos para el Diálogo), ps. 119-124. També SÁNCHEZ AGESTA, *El pensamiento político del despotismo ilustrado* (Sevilla 1979), tracta de Pérez y López, però amb una altra visió.

74. R. S. SMITH, *Valentín de Foronda, diplomático y economista*, «Revista de Estudios Políticos» (1959).

75. F. VENTURI, *Economistas y reformadores*, op. cit.

76. També Jovellanos a l'*Informe* en parlava, però hi afegia altres principis.

Banco de San Carlos (en el qual havia despès la seva fortuna)⁷⁷ i Le Mercier atacava la concessió de privilegis. D'aquesta visió, Foronda deriva cap a un liberalisme radical, influït per Rousseau, a partir dels primers anys del segle XIX i molt especialment després del 1808.

c) *Llei agrària*. Les polèmiques, els debats i, en conjunt, tot el procés que va portar a l'elaboració del programa central dels ilustrats ha estat descrit moltes vegades, i no és aquest el lloc per tornar-ho a fer.⁷⁸ Però sí que cal marcar un punt. L'*Informe* final, redactat per Jovellanos, ha estat caracteritzat com a fisiòcrata, i el que dóna lloc a aquesta afirmació és la confusió entre agrarisme i fisiocràcia. Però Jovellanos presenta alguns aspectes que, si bé seria difícil d'adscriure a la fisiocràcia —Prados ho nega explícitament,⁷⁹ igual com Martínez Cachero—,⁸⁰ el diferencien de la resta d'agraristes peninsulars. Jovellanos és un defensor d'una mida mitjana d'explotació agrícola, mentre que la majoria d'agraristes prefereixen parcelles de tipus familiar, aquelles que precisament per a Quesnay suposaven la no creació de producte net i que convenia eliminar. Ara bé, tant Jovellanos com la resta d'agraristes eren partidaris de donar plena llibertat a l'exercici de la propietat, i, per tant, que les propietats rurals es poguessin tancar, anul·lant els privilegis de la Mesta. En l'un i en l'altre cas pesava el problema del sud: pensar en grans explotacions agrícoles del tipus imaginat pels fisiòcrates podria posar en dubte les reformes que els ilustrats volien portar a terme amb els latifundis, intentant que una part de la terra no conreada entrés en el mercat i que l'interès individual la fes produir, fet que és massa general per assignar-lo únicament i originàriament als fisiòcrates.

El cas de Jovellanos, però, pot donar lloc a una de les «curioses» introduccions d'idees econòmiques. Si tenim en compte Polt,⁸¹ es poden trobar arrels del seu pensament en els reformadors agraris anglesos del XVIII, Paine i Ogilvie, encara que l'actitud igualitària d'aquests quedava molt matisada en l'asturià, per a qui la desigualtat de fortunes no sols era un pressupòsit, sinó quelcom necessari com a incentiu. Aquests agraristes radicals tindrien al darrere un marc teòric que inclouria un variat grup d'economistes, subconsumistes i agraristes (camp que podria incloure des de Spence a Sismondi, passant per Chalmers i Gray): l'un i l'altre aspecte estaven vinculats en els debats que l'obra de Smith va suscitar. L'agrarisme i el subconsumisme, lligats en molts casos, tingueren, a l'Anglaterra del tombant de segle, un origen clar en l'obra dels fisiòcrates, tot i que els arguments fisiòcrates eren emprats contra els propie-

77. Tant la carta de Le Mercier com la de Foronda foren recollides pel darrer a *Miscelanea, o colección de varios discursos* (Madrid 1787). Les dues cartes sobre el Banco de S. Carlos es publicaven separatament el mateix any.

78. Molts dels documents de l'expedient foren recollits per A. ELORZA a la «Revista del Trabajo», 17 (1967).

79. J. PRADOS ARRARTE, *Jovellanos, economista* (Madrid, Taurus, 1967), p. 42.

80. J. L. MARTÍNEZ CACHERO, *Economistas y hacendistas asturianos* (Ayalga Salinas, 1976), p. 82. Ja hem dit abans que Elorza opina tot el contrari (vegeu la nota 4).

81. J. H. E. POLT. *El pensamiento económico de Jovellanos y sus fuentes inglesas, «ICE»* (1976). Cal considerar, per un altre costat, que Juan Pérez Villamil recolza la iniciativa de publicar una gasetta econòmica al si de la societat econòmica de Madrid amb un projecte presentat el 8 d'agost de 1786 que reprenia un text de Jovellanos i que estava «nurtit de doctrina fisiocràtica». Ho va fer a la junta d'agricultura, molt escassa de membres, on a més de Jovellanos i Villamil hi havia Pedro Dabout (Lucienne DOMERGUE, *Jovellanos a la Société Économique des Amis du Pays de Madrid (1778-1795)*. Tolosa, Université de Toulouse, 1971, ps. 219-224).

taris en alguns casos (Gray i els reformadors).⁸² Cal apuntar que el darrer representant, R. Jones, de l'escola clàssica anglesa presenta també algunes d'aquestes característiques. Evidentment, la filiació de les idees és aquí llunyana (fisiòcrates, tèdics agraris, reformadors agraris, Jovellanos) i massa genèrica per afirmar-la d'una manera segura, sense una anàlisi, no tan sols de l'obra de Jovellanos, i tenint en compte l'honestetat d'aquest en fer un *Informe* que havia de reflectir idees d'un conjunt. Però calia apuntar-la com una forma d'introducció que indica l'enorme riquesa del llegat intel·lectual fisiòcrata, tot i que el seu «dogmatisme» conceptual i lingüístic i el seu sectarisme pràctic suposin una limitació.

Tant en el cas de Jovellanos com en el de Campomanes, la principal diferència provenia de la voluntat d'aplicació de les propostes que feien. Això ha donat lloc a interpretacions a vegades no gaire ajustades del seu pensament. Sovint per demostrar la no filiació fisiòcrata de Campomanes, la prova central és una frase del seu *Discurso sobre la industria popular*, on després de citar el contrincant dels fisiòcrates, Galiani («*hizo demostración ... de que la agricultura sola es insuficiente e incapaz de sostener un país*»), afirma que «*se ha de confesar que tales discursos son inadaptables a estado alguno*». Els discursos dels quals ha parlat són aquells que «*quisieron ... hacer correr, hasta en España, la opinión de que bastaba animar la agricultura para que floreciese la península*». De tota manera, cal afegir que a peu de pàgina afirma que «*la agricultur es la base de la felicidad pública*», i anuncia el seu discurs sobre l'agricultura, que no acabà de publicar.⁸³ No per això, però, es pot dir que tenia influència fisiòcrata, però, tal com hem dit en parlar de Dabout i la traducció de l'*Essai* de Patullo, es podria apuntar la idea de l'acceptació d'algunes de les propostes d'aquest (i per tant de les fisiòcrates) com a substitutives de les seves pròpies, en el planificat i mai no publicat discurs sobre agricultura,⁸⁴ tot i que en el tema de la llibertat de comerç no adoptava el doctrinarisme dels fisiòcrates i preferia posicions més pragmàtiques com les de Galiani. Això encara augmentaria la similitud entre les figures de Turgot i Campomanes, tant pel que fa a la base teòrica com a l'aplicació pràctica d'alguns punts del programa fisiòcrata. Les diferències serien, però, encara importants, no tan sols per la diferència dels dos edictes de liberalització, sinó perquè entre el sistema de Turgot (comparable, segons Schumpeter, al de Smith i al de Beccaria, en el *leitmotiv* de minimitzar l'obra de l'escocès) i el programa d'economia aplicada de Campomanes (per emprar novament termes de Schumpeter) hi havia diferències, encara que el mateix Schumpeter digui que Campomanes poc tenia per aprendre d'Adam Smith.⁸⁵ Campomanes, per una altra via indirecta, tingué un cert contacte amb la fisiocràcia. El seu discurs fou traduït a l'alemany i ressenyat a les «*Ephemeriden des Menschheit*», el periòdic que a imitació de les «*Ephémérides du Citoyen*» havia creat el suís Ise- lin a Berna. La ressenya era un extracte de l'obra. També la seva obra fou ressenyada per un home proper a la fisiocràcia a Itàlia, G. Fabroni.⁸⁶

82. Aquesta seria una de les conclusions del capital dedicat a la fisiocràcia a Gran Bretanya de R. L. MEEK, *La fisiocràcia*, cap. 4 i 5.

83. Les frases citades es troben a la p. 50 de la reedició dels discursos de l'Instituto de Estudios Fiscales, p. 50.

84. Reedit per LLOMBART, a «ICE» (1976).

85. J. SCHUMPETER, *Historia, op. cit.*, p. 215.

86. La ressenya alemanya és comentada a K. E. CARPENTER, *Dialogue in political economy* (Boston, Kress, 1977), p. 66. Per a la de Fabroni, F. VENTURI, *Economistas y reformadores, op. cit.*, ps. 220-221.

A més dels agraristes centrals hi hagué tot un conjunt d'obres sobre temes agraris, de segona fila, que en certs moments demostren coneixement de principis fisiòcrates, o almenys plantegen temes fisiòcrates. Entre els primers cal esmentar les memòries de la Sociedad Económica de Amigos del País de Madrid, i especialment la de Pérez Rico, malgrat que la radicalitat de la seva afirmació de la terra com a font de tota riquesa no és expressada amb llenguatge fisiòcrata, sinó amb un argument de Mercier: el rei, com a propietari de la terra, té dret a una part del seu producte, l'impost. En canvi, a la llista que hem donat a l'inici d'aquest article, ningú no esmentava Cicilia, un altre dels autors de les memòries de la Sociedad de Madrid i guanyador d'un concurs.⁸⁷ Obra de major qualitat que presenta la característica de citar Mirabeau, la citació de la qual prové del discurs a l'Acadèmia de Berna, que fou el primer producte de la fisiocràcia com a escola, ja que les obres anteriors eren de dos autors encara poc precisos en les seves formulacions. La citació, que únicament es refereix a la necessitat de poder tancar les propietats, s'aplica a terres d'Andalusia, d'on era originari l'autor, és un fet important i cal tenir-lo en compte.

En el mateix sentit hem d'esmentar l'obra de Nicolás de Arriquivar,⁸⁸ que inclou una *Reflexión sobre el amigo de los hombres*, a més d'unes planes del mateix Mirabeau. La reflexió implica una limitació de l'agrarisme de Mirabeau i del Mirabeau pre-fisiòcrata, element que, atesa l'àmplia difusió que tingué *L'ammi des hommes*, serveix de ben poc, ja que era una obra citada, en les seves tres primeres parts, per tothom qui volgués intervenir en el debat sobre economia. Únicament caldria afegir que podria ésser una forma encara més especial de les que Estapé ha ressenyat d'introduir Cantillon, ja que Mirabeau fou força literal en el plagi del manuscrit que tenia en el seu poder, tot i que ell mateix ho advertí. Ara bé, la influència de Mirabeau, o, més en concret, de *L'ammi des hommes*, és quelcom que encara s'ha d'investigar.

El segon dels aspectes al qual ens hem referit anteriorment era la discussió de temes fisiòcrates. I dins d'aquest apartat cal esmentar un debat sobre la conveniència de llaurar amb bous o amb mules. Díficilment el debat podia estar causat per l'afirmació dels fisiòcrates de la superioritat dels cavalls, ja que l'inici de la polèmica fou un tractat de Juan de Arrieta, *Despertador de agricultura*,⁸⁹ inclòs generalment com a apèndix de l'obra de *Agricultura* de Gabriel Alonso de Herrera. Entre les aportacions a la curiosa discussió, la de Maurueza⁹⁰ és la que en alguns aspectes formals presenta algunes similituds amb els fisiòcrates. Les similituds es refereixen als càlculs dels avantatges de la substitució, que inclou una metodologia que poc abans havia introduït Patullo (precisament referint-se als resultats de les propietats del mateix Quesnay).

87. Les dues memòries de Pérez Rico i Cicilia estan recollides a les *Memorias de la Sociedad Económica de Amigos del País* (Madrid, Sancha, tom I, 1780). Pérez Rico, a més, parla del rei com a únic propietari de la terra, amb dret a rebre la seva part, l'impost; aquesta idea també la tenia Le Mercier. La de Cicilia és copiada d'Olavide, segons DEFURNEAUX, *Pablo de Olavide*, p. 121.

88. N. de ARRIQUIVAR, *Recreación política. Reflexiones sobre el amigo de los hombres en su tratado considerado con respecto a nuestros intereses* (Vitòria 1779).

89. La primera edició fou del 1578, amb el títol de *Despertador que trata de la gran fertilidad, riqueza, baratura, armas y caballos que la España solía tener, y la causa de los daños y falta, con el remedio suficiente*. Es inclòs a l'*Agricultura general de Herrera* (Madrid 1818). També l'esmentat Fabbioni participà en el debat a França.

90. M. de MAURUEZA, *Abundancia de comestibles que a moderados precios tendrá España con la extinción de las mulas y restablecimiento del ganado boyal y caballar en la labranza y conducciones de frutos* (Madrid 1790).

d) *Esterilitat dels oficis.* També en aquest cas ens trobem amb l'existència d'un problema específic, el de l'honra i deshonor legal, que si bé té poca cosa a veure amb la teoria dels fisiòcrates, té un paralelisme amb el que ells suscitaren sobre l'esterilitat econòmica del que no fos l'agricultura. La situació interna hi va posar la diferència, i el que aquí es discutia era si els «*oficios viles*» podien tenir l'honoradesa legal que els donés igualtat de dret a altres estaments. I també aquí les posicions foren contràries a allò que podria imaginar-se, ja que àdhuc els clars defensors dels interessos de la noblesa eren conscients de la necessitat de canviar quelcom, encara que les diferències fossin mantingudes. I aquest és el cas, de bell nou, de Pérez y López, el qual demostra, dins del seu «reaccionarisme», una bona dosi d'illustració.

Elorza⁹¹ ha inclòs Trigueros en els participants en el debat; aquest potser era parent del traductor de Mirabeau. En tot cas, la relació ideològica no pot ésser establerta sinó a través d'un esquema teòric fisiòcrata aplicat a unes condicions molt específiques i coneixent que en cap dels dos casos no existia la consciència d'aquest marc en el qual nosaltres, per ordenar les aportacions, els hem introduïts.

e) *Impost únic.* Si a França els fisiòcrates recolliren la proposta del mariscal de Vauban, en el nostre cas l'arrel teòrica era també anterior, la feta per Zabala i Auñón.⁹² La raó de l'elecció de Vauban pels fisiòcrates, igual com la de Sully com a patró del seu agrarisme, era ajudada per la fama que l'un i l'altre tenien i que els permetia de garantir la respectabilitat de la seva proposta. Els calia, tot i que ells tenien un marc teòric. Si bé Zabala no tenia la fama que Vauban havia guanyat, en canvi existien precedents reals, ja que a Catalunya existia el cadastre, i el sistema sempre havia tingut admiradors que volien fer-lo extensiu als altres regnes de la corona. Les reticències eren també moltes, i malgrat l'esforç del marquès de La Ensenada, la cosa va quedar en projecte.

f) *Llibertat de comerç.* Els clams en favor d'una liberalització del comerç del blat, amb l'eliminació del complex sistema de taxes que en regulava el preu, fou genèric en molts dels autors que hem esmentat fins aquí. Jovellanos a l'*Informe*, però també Campomanes a la seva *Respuesta fiscal*⁹³ i tants d'altres en obres de caràcter més general. Dins d'aquest debat havien estat traduïdes les obres de Necker (contrari als fisiòcrates), Galiani (el gran enemic) i Filangieri, que en certs aspectes sí que mostrà una certa similitud de posicions amb les dels fisiòcrates. Un de nosaltres va parlar de les influències i concomitàncies entre el discurs de Necker i una obra de Caresmar. Però cal dir que els qui demanaven la llibertat de comerç eren la majoria dels ilustrats, i en tot cas l'oposició als fisiòcrates i als seus aliats (Gournay, Turgot i la seva escola) provenia dels qui adoptaven actituds menys dogmàtiques i més pragmàtiques, com Galiani.

El fet que la traducció de Galiani⁹⁴ fos impulsada per Campomanes és degut precisament al pragmatisme que regia tota la ideologia de Campomanes, home

91. A. Elorza ha recollit els treballs a «Revista de Trabajo», 22 (1968). Un llibre de cert interès sobre el tema és J. GUILLAMON, *Honor y honra en la España del s. XVIII* (Madrid 1981). També SÁNCHEZ AGESTA, *El pensamiento político, op. cit.*, en tracta.

92. A. ZABALA Y AUÑÓN, *Representación al Rey N.S. Don Felipe V* (Madrid 1732).

93. CONDE DE CAMPOMANES, *Respuesta fiscal sobre abolir la tasa y establecer el comercio de granos* (Madrid 1764).

94. J. REEDER, *Bibliografía, op. cit.*

de govern més preocupat per l'aplicació pràctica i a curt terme que per la pura teòrica. Al cap i a la fi, fou Campomanes qui va posar en pràctica aquesta llibertat de comerç i assolí manar molts anys.

Tant abans com després d'aquest punt àlgid que marquen Campomanes i Jovellanos, el pensament econòmic de la Il·lustració s'emmarca en les coordenades d'un mercantilisme liberal o d'un agrarisme mercantilista, i en ambdós casos, encara que amb matisacions, la defensa d'una major llibertat de comerç és clara. En tot cas, les diferències entre ells i amb els fisiòcrates sorgien en introduir el comerç exterior, i aquest tema obliga a un estudi més profund que el que podem fer aquí. Dins de les aportacions, un dels documents més interessants són els comentaris que Tomás Anzano va fer a l'obra de J. Herbert,⁹⁵ per a qui la llibertat de comerç era l'instrument essencial del foment de l'agricultura.

Molt més lligada a l'origen fisiocràtic fou la polèmica que Foronda va tenir amb Le Mercier, publicada pel mateix Foronda.⁹⁶ Tant l'atac al monopoli del Banco de S. Carlos, de Le Mercier, com la defensa de Foronda aparegueren en una colecció d'escrits del segon. La història personal de Foronda, que va perdre els seus vals del banc, marquen ja el debat en un determinat sentit. La carta de Le Mercier, ocasional dins de la producció dels fisiòcrates, és marcada per una posició de principi en defensa de la llibertat econòmica aplicada a la regulació dels drets de monopoli.

En conjunt, els cinc elements que hem examinat, que d'una manera o una altra els «economistes» francesos havien integrat en el seu sistema apareixien també en les nostres condicions, tant com a elements reals sobre els quals calia actuar, com també com a factors teòrics entorn dels quals els il·lustrats mantien determinades actituds, no sempre concordants entre elles, ni iguals a les que a la França del seu temps mantenien els filòsofs i els filòsofs economistes o fisiòcrates. Però el que cap dels autors hispànics, a diferència de Quesnay i la seva escola, no va fer és d'ésser conscient de la necessitat d'integrar tots aquests aspectes dins d'un sistema complet de ciència social. Recordem que ja en el seu temps tant ells com els seus enemics creien que la fisiocràcia era una «disciplina» alternativa a la «filosofia» dels enciclopedistes i que, per tant, era un intent d'explicar el món.

Però ni tan sols com a sistema d'economia no existí ningú que adoptés un esquema similar als fisiòcrates. Solament s'adoptaren postures paral·leles a les dels fisiòcrates entorn de problemes concrets, i en alguns casos fent servir els arguments que els fisiòcrates havien creat. Si adoptem les definicions que Schumpeter va fer de pensament econòmic, economia política i anàlisi econòmica, aquí existí parcialment un pensament econòmic liberal en alguns casos lligat al dels fisiòcrates, però mai un sistema d'economia política fisiòcrata, ni molt menys una anàlisi econòmica fisiòcrata, principalment en aquest darrer cas, perquè els elements essencials de l'anàlisi i econòmica dels fisiòcrates se centraven en un instrument de difícil comprensió, el *Tableau*, que no fou traduït i que únicament la secta, d'una manera sectària, admetia. És coneguda l'afirmació de Mirabeau que la invenció del *Tableau* és tan important com la de l'escriptura i la de la moneda.

Ara entrarem en una solució de continuïtat d'una trentena d'anys, que aca-

95. C. J. HERBERT, *Ensayo sobre la policía general de los granos, sobre sus precios y sobre los efectos de la Agricultura* (Madrid 1795).

96. V. DE FORONDA, *Miscelanea, op. cit.*

barà finalment amb la traducció d'un gran text fisiòcrata però amb una anotació més polític-absolutista que econòmica.

8. *La traducció anotada de «L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques»: el despotisme valencià*

El text que revela una influència fisiòcrata més important, encara que tardana, és *El orden natural y esencial de las sociedades políticas*, publicat a València el 1820 i reeditat el 1823,⁹⁷ traducció de l'aportació decisiva de Le Mercier de la Rivière.⁹⁸ La traducció de la principal obra polític-econòmica de l'*É-cole* és completa i fidedigna, car només en alguns extrems hi ha petites modificacions d'ordre ideològic que més endavant comentarem. Allò que diferencia l'original de la traducció és l'afegit d'unes «notes», que a més a més tenen interès perquè el 1820 són aparentment constitucionalistes, el 1823 moltes foren canviades pel fet d'ésser palesament absolutistes i reialistes. En cap de les dues edicions el traductor no indica el nom⁹⁹ ni la llengua de l'autor original. La causa d'això ens és desconeguda, peròensem que, quan coneguem, línies més avall, la personalitat que hi ha a sota de Justo Linda Calle y Zocrar, trobarem versemblant la hipòtesi que calia amagar que l'autor era francès. Un important llibreter valencià ens ha contat que quan els soldats reialistes l'escorcollaren a finals del 1823, si trobaven un llibre francès el rebotien per terra tot dient: «Fills de puta, aquests llibres maleïts nos han perdut, tots parlen contra la religió.»¹⁰⁰

Qui era el traductor? Palau i Dulcet, a partir de Fuster, ens dona la clau quan ens aclareix el nom i el cognom, que hom pot trobar combinant totes les lletres: Juan del Castillo y Carroz. Aquest és un personatge que no figura a cap diccionari o enciclopèdia i que per establir-ne uns trets bàsics cal partir de zero.¹⁰¹ Castillo y Carroz nasqué a València pel febrer de 1760 i hi morí pel juliol de 1828.¹⁰² De la seva vida en podem donar una visió força completa, així com sobre la seva família, els seus càrrecs públics i la seva biblioteca. El seu pare, com el seu germà gran foren marquesos de Valera i de Fuentehermosa. Entre els seus avantpassats hi hagué el marquès d'Olocau i el marquès de Mirasol, al costat sempre de *petite noblesse*. El nostre mateix personatge s'emmaridà amb la filla del

97. *El orden natural y esencial de las sociedades políticas, traducido con notas por D. Justo Linda Calle y Zocrar* (València, Oficina de Benito Monfort, 1820), 2 vols., xvi, 364 ps., 1 h; 544 ps., 1 h; (1823, 2.ª edició), xvi, 364 ps., 1 h; 564, 1 h.

98. P.-F. LE MERCIER DE LA RIVIÈRE, *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques* (Londres, Librairie Jean Nourse, 1767).

99. Encara que el nom de Le Mercier de la Rivière no figurava a l'edició original del 1767, era ben coneguda la seva autoria, sobretot després de tants anys.

100. Mariano DE CABRERIZO, *Memorias de mis vicisitudes políticas desde 1820 a 1836* (València 1854), p. 81.

101. Hem pogut establir-los gràcies a les pistes donades per Pere Maria Orts i Bosch, sempre insubstituïble.

102. Les dades d'aquest paràgraf provenen de l'Archivo Histórico Nacional: *Juan del Castillo y Carroz* (1800), expedient 1136 de l'orde de Carles III, *Francisco Antonio del Castillo y Carroz* (1785), expedient 211, de l'orde de Carles III, *Extracto de los Documentos presentados por Don Juan del Castillo y Carroz, Caballero pensionista de la Real Orden Española de Carlos tercero para contraer matrimonio con Dña. María del Carmen Mezquita y de Pedro*, «Papeles del Estado», secció IV, lligall 7568, núm. 6, i *Pruebas en ingreso en la Orden de San Juan de Jerusalén de Juan Francisco del Castillo Carroz Fenollet y Roca de la Serna*. València, 1791, sign. 24363.

baró de Povadilla, emparentada amb el marquès d'Albaida. Els seus lligams amb la noblesa eren molt forts, tal com ho mostra que entre els testimonis que addueix per entrar a l'ordre de Carles III hi ha el marquès de Malferit —símbol del pitjor feudalisme tardà mercès a la descripció de Cavanilles—, el marquès d'Albaida i de Sant Josep, gran d'Espanya, el marquès de Dosaigüies, també gran d'Espanya, i el marquès de la Torre de Carrús. La presència d'altres nobles, com els barons de Terrateig —també temut especialment pels llauradors— i el de Xoba, així com els regidors de la Classe de Nobles de l'Ajuntament de València, ens mostra la seva familiaritat amb el germà gran de Valeriola, l'autor que, si bé era arcaic per a l'època, no ho era per a Castillo y Carroz.¹⁰³ Entre els testimonis restants —divuit en total— només voldriem destacar el canonge de València Vicent Blasco, que fou preceptor dels infants d'Espanya. Nobles grans i no tan grans, però terratinents, personatges eclesiàstics, i bons lligams amb Madrid. El mateix pare i germà de Juan del Castillo eren senyors de Valera de Abajo, Altarejos, La Olmeda, Villar del Mas, Torre del Monje, Lalosa, Quema de Guadamar i Perona, però, a més a més, cancellers majors del Segell de Castella, registradors de les Corts i regidors perpetus de Conca. Aquests lligams amb Madrid feren que Francisco, el germà gran, fos vice-director de la Reial Societat Econòmica d'Amics de València a Madrid.¹⁰⁴

Una *Relación de los méritos, títulos, grados y ejercicios literarios del Doctor en ambos derechos D. Juan Francisco del Castillo y Carrós, abogado de los Reales Consejos y del Colegio de la Ciudad de Valencia*¹⁰⁵ ens dóna compte que fou batxiller en filosofia (1776) i doctor en lleis (1780) i en cànons (1782). Fou president de l'Acadèmia Pública de Lleis (1779) i de la de Cànons (1780), nomenat pel claustre de lleis i cànons de la Universitat de València. És aprovat com a advocat de la Reial Audiència de València i incorporat als Reials Consells (1783). El 1790 abandona València, perquè «con el fin de dedicarse al estudio político y de lenguas extrangeras se vino a la Corte en donde permaneció por más de seis años hasta que en principios del año 1790», i comença la seva carrera diplomàtica.¹⁰⁶ Encara que l'ajudarà el fet d'ésser «hermano de Valera», segons ell, no tenia «haciendas ni mayorazgos» i per això li calia trobar feina fixa. De moment passarà com a «joven de lenguas» per les ambaixades d'Holanda (1790-91), Londres (1791-93) i Viena (1794), i fins el 1795 no tindrà un lloc propi, que entrà com a oficial de la primera secretaria d'estat, on arribà a ésser l'oficial major més antic. Són uns anys de treball i en els quals participa en els tractats amb els Estats Units (1795), amb la República Francesa (1796) i amb el Regne del Marroc (1799). És després que li és concedida la creu de Carles III (1801), quan és nomenat secretari d'ambaixada a França (1801-1802), on és un personatge clau del tractat de pau d'Amiens (març de 1802). Torna¹⁰⁷ a Madrid l'octubre de 1802 i sembla que torna a la secretaria d'estat, on arribà a ésser el primer oficial. Pel maig de 1806 és designat director general de correus, camins i postes i de la renda d'estafetes, càrrec que ocupa fins el 1810,

103. Ernest LLUCH, *La «Idea general de la policia» de Tomás Valeriola*, «Recerques», 10 (Barcelona 1980), ps. 125-137.

104. Vid. Francisca ALEIXANDRE TENA, *Catálogo documental del Archivo de la Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia: 1776-1876* (València 1978), p. 92.

105. Imprès datat el 6 de febrer de 1786. AHN Estado, lligall 3443.

106. Expedient personal de Juan del Castillo, AHN, Estado, lligall 3443.

107. Tot i que serà nomenat agregat a l'ambaixada russa, per raons polítiques generals, no en prendrà possessió.

juntament amb el de membre del consell d'hisenda.¹⁰⁸ Torna a la carrera diplomàtica i és enviat extraordinari i ministre plenipotenciari a Portugal (1810) i al Brasil (1811-1814).¹⁰⁹ Torna a Espanya per diferències amb el tractament —poc dur— contra els rebels de les colònies, i en restar vidu es fa capellà. L'any següent el rei el nomena ardiaca de Xàtiva i diputat de la catedral de València. Un període estrictament eclesiàstic planeja sobre el nostre personatge entre el 1814 i el 1820, en el qual esdevé capellà de la Real Maestranza de Caballería de València.

Entrem ara a descriure amb més detall les dades que ens poden permetre d'enquadrar l'específic aspecte del nostre personatge com a traductor de Le Mercier de la Rivière, concretament els anys més propers a la doble edició. Castillo y Carroz fou durant el trienni un constitucionalista aparent. Ell mateix ens explicarà que mantingué una actitud formalista utilitzant un llenguatge constitucionalista però tot trametent el «despotisme reialista».¹¹⁰ La seva actitud no fou passiva, sinó que formà part de la Junta Governativa del Regne de València, presidida per Rafael Sempere, de la qual també formava part, entre altres personatges, el dominic i catedràtic de teologia de la Universitat de València Josep Vidal Micó.¹¹¹ Aquesta Junta fou decisiva en el triomf de l'absolutisme i, per tant, directament responsable de la repressió, especialment més dura al País Valencià.¹¹² Hom pot considerar que aquesta Junta, més que reialista, era ultrareialista i les seves connexions amb Tadeo Calomarde, futur autor de la reforma universitària de 1824, prou conegudes.

Si la Junta Governativa, de la qual formava part Castillo y Carroz, nomenà efectivament l'Ajuntament, aquest designà rector de la Universitat de València Castillo y Carroz. Ens consta que des del març de 1824 fins a la seva mort¹¹³ el nostre traductor fou rector i, per tant, directament responsable de les «medidas vejatorias e inquisitoriales a que en aquella época de exaltadas pasiones se sujetaba a los catedráticos y, por consiguiente, lo relativo a expedientes y Junta de purificación».¹¹⁴ i ¹¹⁵ D'acord amb l'absolutisme, intentà que la corona ocupés el lloc de l'Ajuntament, cosa que provocà que aquest el volgués destituir el 1827. Fracassat aquest intent assolí d'incorporar la jurisdicció municipal a la corona pel desembre de 1827. El que sí també fou una constant seva és «l'in-

108. AHN. Estado, lligall 6401. A la conspiració ultrareialista de 1820-23, «el servicio de correos será uno de los más controlados por los ultras que se asegurarán con ello la libre circulación de sus textos y comunicaciones» (Josep FONTANA, *La crisis del Antiguo Régimen 1808-1833*, Barcelona, Ed. Crítica, 1979, p. 183).

109. AHN, Estado, lligalls 4510 i 4514.

110. A l'«Advertencia» que afegí a la segona edició ja dirà ben clarament que «los lectores verán que no es posible presentarles una obra más realista» (*El orden natural y esencial*, 1823, 2.ª ed., p. III).

111. Vicente BOIX, *Historia de la Ciudad y Reino de Valencia*, vol. III (València 1847), p. 167.

112. Per a una visió de síntesi, vegeu Manuel ARDIT LUCAS, *La crisi de l'Antic Règim al País Valencià (1789-1833)*, a *Història dels Països Catalans*, coordinada per A. BALCELLS (Barcelona, Edhasa, 1980), ps. 203 i ss. Així mateix, Marc BOLDÓ LACOMBA, *Els inicis de l'ominosa dècada al País Valencià: aspectes d'una contrarevolució (1823-1827)*, a «Estudis d'Història Contemporània del País Valencià (València, Facultat de Geografia i Història), ps. 119-161.

113. *Llibres d'Actes de la Universitat de València* del 1824 i el 1828 (Arxiu de la Universitat de València). Demem aquestes notícies a Pere Maria Orts i Bosch.

114. F. de VILANOVA Y PRIZCUETA, *Historia de la Universidad literaria de Valencia* (València 1903), p. 74.

115. F. de VILANOVA Y PRIZCUETA, *Historia de la Universidad de Valencia*, p. 156, dóna compte de com col·laborava encara el 1827 a la repressió contra una estudiant.

tegrisme ideològic, que el portà fins a les màximes conseqüències».¹¹⁶ Unes conseqüències que el portaren a depurar 22 dels 30 catedràtics i regidors que tenia la Universitat de València entre el 1823 i el 1828.¹¹⁷

Aquest lligam de l'absolutisme ultrarealista amb el món universitari pot portar a plantejar que no era només una actitud directament contrarevolucionària duta a terme pels grans interessos amb la col·laboració de la «patuleia», sinó que tenia un front ideològic. Si abans ja hem suggerit la relació de Castillo y Carroz amb Elfo Valeriola, tan lligat amb el seu germà Tomàs, ara voldríem recollir la citació que hem fet de Josep Vidal Micó (Albaida 1766-València 1834). Membre, tanmateix, de la Junta Governativa, Vidal Micó té un tou d'obra impresa considerable de la qual poden ésser significatius els següents títols: *Espiritu irreligioso de las reflexiones sociales de D.J.C.A.* (1811), *Idea ortodoxa de la divina institucion del estado religioso contra los errores de los liberales y pisyanos monocómacos* (1824), *Origen de los errores revolucionarios de Europa y su remedio* (1827-29) y *Disertación sobre el derecho político, contra los perturbadores y rebeldes estados de Europa* (1833).¹¹⁸ ¿Existia realment un grup d'intel·lectuals orgànics de la reacció? ¿Tenia un entreteixit intel·lectual comparable als grups, més estudiats, liberals, romàntics i «renaixentistes»?

Per continuar endinsant-nos en els aspectes més estrictament intel·lectuals de Castillo y Carroz, examinem el contingut de la seva biblioteca.¹¹⁹ Els llibres econòmics hi són minoritaris, un 5 %. El seu contingut no revela grans sorpreses: la *Representación de Zavala*, els tres llibres més difosos de Campomanes, la *Nobleza comerciante* de l'Abbé Coyer o la *Ley agraria* són llibres normals, que no mostren cap especialització. En tot cas, només cal subratllar, d'acord amb la hipòtesi avançada en el paràgraf anterior, que hi apareixen Valeriola i Vidal Micó, com Pérez y López amb els seus *Principios del orden esencial de la naturaleza*. Quin era, doncs, el gruix de la biblioteca? El 34,15 % dels 240 llibres eren religiosos, però una part dels llibres d'història (12,16 %) estan lligats amb la història religiosa; els llibres filosòfics (7,50 %) són sobretot de moral, els de política (8,35 %) catòlicament contrarevolucionaris, i entre el dret (10,85 %) destaca el canònic. En conseqüència, podríem dir que la seva elecció de Le Mercier de la Rivière, i com les seves notes demostraran, prové del seu despotisme ultrarealista per part d'un home de lletres reaccionari més que no pas d'un interès per la ciència econòmica.

Les «notes» de Castillo y Carroz¹²⁰ volen formar un sol cos amb la traducció, i ell mateix insisteix que són «*muchas notas*».¹²¹ ¿Voldrà ésser aconduït el lector amb la màxima suavitat cap on voldrà el traductor? La interpretació d'aquest procés serà molt complexa, quan sabem que les «notes» del 1820 eren

116. Lletra de Marc Boldó a Et. LL., 30 d'abril 1981.

117. Marc BOLDÓ, *La Universidad de Valencia bajo el signo del absolutismo (1814-33)*, a «Estudios d'Història Contemporània del País Valencià», núm. 2 (València 1981), p. 200.

118. Les tres primeres obres són «refutacions» de José Canga Argüelles, Joaquim L. Villanueva i José Gómez Hermosilla. Castillo mateix traduí dos llibres del tradicionalista i contrarevolucionari Joseph de Maistre, *Del Papa y de la iglesia galicana, obra impresa en Francia en los años 1819 y 1821, traducida del francés por un eclesiástico* (València, B. Monfort, 3 vols., 1824).

119. *Imventario de todos los libros e impresos que se han hallado en la Casa mortuoria del Sr. D. Juan del Castillo y Carroz*, quadern d'inventari, Arxiu de la Universitat de València. Demem el seu coneixement a Orts i Bosch.

120. La paginació del text traduït és la mateixa a totes dues edicions així com la de les notes invariables. Només cal citar l'any d'edició quan les notes són diferents.

121. *El orden natural*, t. I (1820), p. VII, i 1823, p. VIII.

revestides «con algunas formas del sistema que era de moda»,¹²² mentre que el 1823 les notes apareixeran sense «aquellos disfraces, lunares o imperfecciones». El conjunt que formen el text i les «notes» constitueixen «un sistema de miralls/giratoris, llicant amb harmonia, /desplaçant llums i ombres a l'emprova-dor: per què/ el vidre esmerilat?»¹²³ Les llums seran més intenses, o ho semblaran, el 1820, mentre que les ombres creixeran el 1823. Si ens situem al costat dels lectors, el sistema de miralls i d'esmerilats ens serà encara més complex. S'adonaran que les notes de 1820 eren embolicades «con obleas para que sin ofender el paladar, aprovechen en el estómago»,¹²⁴ ¿o volien els lectors ésser enverinats? Uns lectors, que sabem que durant el Trienni foren abundants, no podien llegir «raó suprema» quan el traductor els volia induir al fet que la «raison suprême» és en castellà «divinidad»?¹²⁵

A la darrera nota¹²⁶ introduïda per Castillo, hi ha una recapitulació de tota l'obra de Le Mercier que ens fa veure que les seves matisacions o accentuacions, no fan que no coincideixi amb el nucli d'aquesta obra. Parteix del lema *propietat, seguretat i llibertat*, que són els principis socials dels quals es desprenen les quatre institucions polítiques bàsiques: 1) lleis naturals i evidents de la llibertat i la seguretat de la propietat; 2) autoritat tutelar i suprema encarnada per la monarquia absolutista i hereditària; 3) cos de magistrats amb deures, però també amb drets; i 4) explicació àmplia de les lleis de l'ordre natural i essencial de les societats que permetia l'exercici assumit pel poble de l'autoritat despòtica de l'evidència. Aquestes institucions només podran funcionar si l'ordre econòmic natural és respectat en implantar l'impost únic, l'esterilitat de la indústria i el lliure comerç. El despotisme legal dels fisiòcrates queda, doncs, plenament i centralment assumit i el model del despotisme xinès ben palès. Tot contrapès és perillós i el poder legislatiu ha d'ésser exercit per una sola autoritat, com l'executiu. «Tot això surt d'una barreja dels seus gustos il·liberals amb la tossudesa pròpia de l'elaborador de sistemes».¹²⁷ Voltaire¹²⁸ i Diderot¹²⁹ en rebutjaran tot el contingut antidemocràtic, encara que també en veuran els aspectes econòmics més positius. Al cap i a la fi, «totes les institucions que la Revolució aboliria sense retorn han estat l'objecte particular dels seus atacs; cap no trobà gràcia als seus ulls»,¹³⁰ però és que a més a més inspiraren «quasi tota la legislació econòmica de l'Assemblea Constituent».¹³¹ Les contradiccions dels fisiòcrates encara van més lluny i sempre estigueren fonamentades en un gran rigor en l'aplicació de les regles del coneixement científic, «i al mateix temps és comprensible com l'aparença feudal d'aquest sistema, de la mateixa

122. *El orden natural*, t. I (1823), p. III.

123. Pere GIMFERRER, *Miralls, espai, aparicions* (Barcelona, Ed. 62, 1981), p. 100.

124. *El orden natural*, p. I (1823), p. III.

125. Compareu P. F. LE MERCIER DE LA RIVIÈRE, *L'ordre naturel*, p. 187, amb *El orden natural*, t. I, p. 354. O bé quan en una traducció, en línies generals fidel, desapareix la «raison universelle» de l'original (p. 441).

126. *El orden natural*, t. II, ps. 528-532.

127. Alexis DE TOCQUEVILLE, *Inéditos sobre la Revolución* (Madrid, Seminarios y Ediciones, 1973), p. 209.

128. *L'homme aux quarante écus* (1768) és una contesta a l'obra de Le Mercier que suposà un gran èxit per a Voltaire en fer-ne deu edicions en un any.

129. Diderot, que, com Adam Smith, valorava la part econòmica de *L'Ordre*, és un bon exemple de l'amistat-enemistat que lligà els fisiòcrates amb els enciclopedistes.

130. Alexis de TOCQUEVILLE, *L'ancien régime et la Revolution* (París, Gallimard, 1973), p. 255.

131. Lucio VILLARI, *Note sulla fisiocrazia e sugli economisti napoletani del 700*, a «Studi sul Settecento Italiano» (Nàpols 1968), p. 241.

manera que el to aristocràtic de la Il·lustració, conquistés un nombre de senyors feudals com a seguidors entusiastes i propagandistes d'un sistema que proclamava, en la seva essència, l'ascens del sistema burgès de producció sobre les runes del sistema feudal».¹³² Castillo fou conscient de molts dels problemes que plantejava la tensió reacció-progrés en el nucli central de la fisiocràcia i intentà de minorar-la a favor del primer component.

Entrem en l'anàlisi de les notes de Castillo, on introdueix les seves modulacions. Les lleis naturals i evidents no poden tenir cap interpretació física, és a dir materialista, car «es la luz de la razón que Dios nos ha dado a todos», i la felicitat que ens serà donada si seguim l'ordre natural serà exclusivament la felicitat temporal.¹³³ Aquestes són les dues advertències que fa Castillo al discurs preliminar. La clau de volta de la monarquia absoluta i hereditària cal cercar-la en la monarquia espanyola antiga. No caldrà, per tant, examinar-ne els principis que l'han d'informar, atès que els enunciats per Le Mercier són absolutament adaptables a la monarquia antiga.¹³⁴ Aquesta monarquia havia de reunir en una sola mà hereditària el poder executiu i el poder legislatiu, tot subratllant, més que Le Mercier, que no hi havia d'haver cap més intermediari que els magistrats com a executors. Totes les notes sobre aquest tema seran canviades el 1823 per substituir el caràcter més moderat de la primera edició. Així, «los más acrisolados patriotas» que voltaren el rei són substituïts pels «aduladores que lo desencaminaron».¹³⁵ A vegades cal observar que a la primera edició sembla acceptar de bon grat que el rei del Trienni Constitucional només tingui una part del poder legislatiu, mentre que el 1823 la trobarà petita i contraproductiva.¹³⁶ El Castillo del 1823 era més extremista que Le Mercier de la Rivière, que escriu que «el poder legislativo no puede ejercerse por uno solo».¹³⁷

Els magistrats fisiocràtics faran el paper del mandarinat xinès, de tal manera que formaran un cos autònom de nomenament reial. Per a Castillo, aquest paper dels magistrats fou mantingut «a pesar de la prepotencia godoyana»,¹³⁸ però cal que no solament executin i parlin justament en nom de les lleis, sinó que han d'advertir i aconsellar el rei, «y entonces se harán mucho más dignos del honroso título de consejeros».¹³⁹ Segons l'autor francès, els magistrats poden recórrer davant del rei, si és que no veuen seguretat en els procediments; Castillo creurà que cal que no solament hi recorrin, sinó que poden «representar» davant del rei, cosa que ja diu el 1820, però que ho referma el 1823.¹⁴⁰

132. Karl MARX, *Theories of Surplus Value* (Londres, Lawrence & Wishart, 1969), vol. I, p. 43.

133. *El orden natural*, t. I, p. XIII.

134. *El orden natural*, t. I (1823), p. 67. A la primera edició deia, en canvi, que «sus mismos principios ... [son aplicables] ... con alguna ligera variación al sistema que hoy reina en nuestra monarquía» (t. I, 1820, p. 67).

135. *El orden natural*, t. I (1820), p. VI, i t. I (1823), p. VI.

136. *El orden natural*, t. I, ps. 187-190, 235 i 261.

137. *El orden natural*, t. I, p. 218. Adhuc a l'edició del 1820, encara que més clarament el 1823, anomenarà sobirà el monarca (t. I, ps. 261-262). Castillo acceptarà de bon grat la tesi de Le Mercier segons la qual el sobirà és copropietari del producte líquid de les terres.

138. *El orden natural*, t. I, p. 151.

139. *El orden natural*, t. I, p. 165.

140. *El orden natural*, t. II, ps. 11. Coneixem que els magistrats valencians —un 20 % del total— pertanyien gairebé sempre a la petita noblesa togada, encara que hi figuraven nobles de major rang (vegeu Pere MOLAS RIBALTA, *Militares y togados en la Valencia borbónica*, a *Historia social de la administración española*, Barcelona 1980, ps. 165-181). Cal recordar que la primera manifestació liberal a València fou el 20 de novembre de 1820 amb

Sobre la llibertat, Castillo accentuarà, per un costat, que cal castigar els abusos i, per un altre, insistirà a donar arguments penals històrics a favor d'aquesta duresa.¹⁴¹ Le Mercier de la Rivière, com un absolutista monàrquic, afirma que «*el gobierno aristocrático multiplica el número de los déspotas arbitrarios, es decir, de las gentes poderosas que se creen superiores a las leyes. Cada uno de los grandes propietarios manda despóticamente a la porción del pueblo y de aquí ... que los pueblos son oprimidos*». Castillo respondrà d'una manera molt decidida i clara al que era un atac contra els grans terratinents aristocràtics: «*Aunque el gobierno de España no era aristocrático, participaba no obstante en cierto modo de esta forma de gobierno ... más con la incorporación de los señoríos jurisdiccionales a la corona, la abolición de los privilegios prohibitivos y demás atribuciones del antiguo vasallage, decretada por las Cortes en 6 de agosto de 1811, han desaparecido todas estas señales de opresión, de que el pueblo podía quejarse justamente.*»¹⁴² Si intenta contestar l'atac contra els aristòcrates, no ho fa contra el dels grans propietaris, cosa que el portarà a defensar que «*en ningún estado civilizado se puede ni debe tasar o limitar la parte de frutos que deben retener los cultivadores*», és a dir, està contra una participació mínima legal, fet pel qual «*a los cultivadores ... nunca podrá quedarles el producto en bruto de las tierras sino la menor parte posible*».¹⁴³ I d'aquí que els propietaris puguin disposar de la major part possible, sense fer cap referència al seu despotisme.

La seva teoria de la desigualtat serà coherent, car no solament acceptarà la de Le Mercier, sinó que defensarà el manteniment de les distincions d'honor i de consideració.¹⁴⁴ D'acord amb el tarannà fisiòcrata, Castillo pensarà que la desigualtat és conforme amb la justícia, però que poden haver-hi causes injustes de desigualtat pel fet de venir de mitjans il·legítims i injustos. La primera causa és la imposició desigual, és a dir, la que no és l'impost únic, i la segona la manca d'igualtat entre els fills o altres hereus. Per evitar desigualtats en els vincles i mans mortes, proposa la fórmula moderada de pagar un 10 % de contribució sobre les rendes que sobrepassessin un determinat límit. Els recursos així obtinguts haurien de remeiar la misèria i l'ociositat. Quan un propietari de vincles morís, quedarien lliures d'aquesta vinculació els béns que sobrepassessin aquell límit màxim, que seria igualitàriament distribuït entre els hereus.¹⁴⁵ En d'altres casos, també dretanitza les posicions de Le Mercier, tal com ho és la seva oposició al fet que la part que significa l'impost únic no sigui fix, que hi hagi contribucions extraordinàries i que, aparentment és clar, les paguin els que no són propietaris.¹⁴⁶

l'objecte de demanar la destitució de tots els magistrats de l'audiència i d'alguns jutges per «*demasiado evidente parcialidad absolutista*» (Alberto GIL NOVALES, *Las sociedades patrióticas (1820-1823)*, Madrid, Ed. Tecnos, 1975, p. 335). Al cap i a la fi el mateix Le Mercier havia iniciat la seva carrera política amb un èxit davant de la magistratura de París.

141. *El orden natural*, t. I, p. 165, i t. II, ps. 11-12.

142. *El orden natural*, t. I (1820), p. 257. Aquesta nota desapareix de l'edició del 1823.

143. *El orden natural*, t. II, p. 68.

144. *El orden natural*, t. I, ps. 26-28.

145. *El orden natural*, t. I, ps. 27-31.

146. *El orden natural*, t. II, ps. 37-39, 47 i 187. D'altres temes són la consideració que fa Castillo d'exceptuar la major llibertat del comerciant, «*acaso únicamente cuando se trata de una grande empresa o de alguna expedición oficial*» (t. II, p. 339), d'afegir a les crítiques de Mirabeau i del mateix Le Mercier contra el luxe raons de carcter moral (t. II,

El despotisme legal de Castillo, essent com era plenament fisiòcrata, quedava en les seves notes decantat cap a posicions més immobilistes, tot i que havien passat més de cinquanta anys de l'aparició de l'original i que en el bell mig d'aquests anys una revolució va accelerar el temps històric. D'aquesta manera pensem que queda comprovada l'observació de Gil Noyales que durant el Trienni Constitucional la Il·lustració completa la seva introducció a Espanya amb un retard, això sí, d'uns quants lustres.¹⁴⁷ En tot cas, cal posar-se en guàrdia davant de simplificacions que facin pensar en una Il·lustració monolíticament progressiva i introduïda per posicions progressives. Així, la introducció més central d'un dels principals moviments il·lustrats, com és la fisiocràcia, ho farà per mitjà de les posicions ultrarealistes i servils, enfront de la jacobina i de la moderada.¹⁴⁸ i ¹⁴⁹ Per què al País Valencià? Les condicions hi eren: una gran propietat aristocràtica amb la qual Castillo estava molt lligat, com és fàcil de comprovar si compulsem la llista dels testimonis que presentà quan volia ingressar en un gran orde amb la del senyors seculars del període 1750-60, que estan en un procés de concentració de la terra.¹⁵⁰ Hi hauríem d'afegir encara una base productiva en transformació i que, en una part considerable, la gran propietat de la noblesa és de terres de regadiu lligada a aquella «societat hidràulica» que és en el substrat del «despotisme oriental».¹⁵¹ Ben segur que la línia de la interpretació de Wittfogel¹⁵² ha d'explicar el «despotisme valencià» de Castillo y Carroz.

Per què traduí *L'ordre naturel*? L'alternativa existia i era senzilla, perquè Dupont de Nemours, davant de l'èxit del llibre,¹⁵³ en publicà una resum¹⁵⁴ que bé podem atribuir a la formació i als coneixements de Castillo que no el triés. L'èxit de *L'ordre naturel* fou efectivament fulgurant, com ho mostra la ràpida invitació que rebé Le Mercier de Caterina II de Rússia¹⁵⁵ o l'assessorament que va fer del rei Gustau III de Suècia.¹⁵⁶ L'estructura ideològica de *L'ordre naturel* és ben fixada,¹⁵⁷ però també cal recordar que Le Mercier, quan haurà d'opinar de Po-

p. 505) i dóna com un exemple de les bones relacions entre nacions sotmeses a l'ordre natural el que passaria si tots els governs se sumessin a la Santa Aliança (t. II, p. 261).

147. Alberto GIL NOVALES, *El Trienio Constitucional* (Madrid, Siglo XXI, 1980), p. 66.

148. Rodrigo FERNÁNDEZ CARVAJAL, *El pensamiento español en el siglo XIX. Primer periodo*, a *Historia general de las literaturas hispánicas*, vol. IV (Barcelona, Ed. Vergara, 1968), 2.ª ed., ps. 359-362.

149. Antonio Elorza, *La ideología moderada en el trienio liberal*, a «Cuadernos Hispano-americanos», 288 (juny de 1974), p. 636.

150. Vegeu Mariano PESET i Vicente GRAULLERA, *Nobleza y señoríos durante el siglo XVIII*, a «Estudios de Historia Social», 12-13 (gener-juny de 1980), ps. 245-281.

151. Karl A. WITTFOGEL, *Oriental Despotism. A Comparative Study of Total Power* (Yale U. P., 1957).

152. Per a un estat de la qüestió, vegeu Luciano CAFAGNA, «Il dispotismo orientale» di Karl Wittfogel, a «L'Espresso» (28 de setembre de 1980), ps. 74-89.

153. Georges WEULERSE, *Le mouvement physiocratique en France (de 1756 a 1770)* (París, Mouton, 1968), vol. I, p. 130.

154. P.-S. DUPONT DE NEMOURS, *De l'origine et progrès d'une science nouvelle* (París 1767). Aquest llibre fou publicat pel desembre, mentre que el que li donà origen ho fou el mes de juny. No pensem que Castillo conegués que Belgrano s'havia inspirat en la síntesi de Dupont per als seus *Principios de la ciencia económico-política*.

155. Georges WEULERSE, *Le mouvement physiocratique*, vol. I, p. 137.

156. Franco VENTURI, *Settecento riformatore*, vol. III. *La prima crisi dell'Antico Regime 1768-1776* (Torí, Einaudi, 1979), ps. 295-296 i 328-330.

157. Vegeu Furio DIAZ, *Filosofia e politica nel settecento francese* (Torí, Einaudi, 1962), ps. 391-400; Louis-Philippe MAY, *Le Mercier de la Rivière (1719-1801). Aux origines de la science économique* (París, CNRS, 1975) i *Le Mercier de la Rivière (1719-1801) Mé-*

lònia, evolucionarà àdhuc acceptant la forma republicana. Per tancar, hem de dir que en el nostre coneixement la traducció de Castillo fou la primera, bé que el marcgravi de Baden havia fet traduir molt abans el resum de Dupont.¹⁵⁸

9. *Unes conclusions*

Les traduccions setcentistes de la fisiocràcia són escasses i tardanes en general. Només la primera d'elles, el text de Mirabeau traduït per Trigueros, ho fa quatre anys després de la seva publicació. Hem de tenir en compte aquest fet perquè és un material de fisiocràcia aplicada, i encara cal fer-ho amb més intensitat amb el fullletó de l'agrònom Patullo traduït el 1774, setze anys després de l'edició original. El primer text estrictament teòric, les *Maximes* de Quesnay, no fou traduït fins que les llums a Espanya ja tenien una resplendor molt reduïda, el 1794, després de 37 anys d'haver aparegut. La dèbil penetració per la via de les traduccions és corroborada pel fet que el «Semanario de Agricultura y Artes» publicà el 1802 les pàgines de *La riqueza de las Naciones*, on quedava explicat el sistema dels «economistes» d'una manera molt positiva abans de fer-ne la crítica. El parentiu teòric de Smith amb Quesnay, juntament amb l'existència d'uns grups simpatitzants amb la fisiocràcia —que nosaltres suposem radicats a Madrid, Valladolid i Sevilla— va fer que Alonso Ortiz, a la segona edició de la traducció castellana (1806), hi incorporés un treball de Germain Garnier perquè els lectors de l'escocès no s'esgarriessin cap a la secta dels economistes. Aquesta reduïda influència fisiòcrata pot anar lligada amb el fet que l'Europa occidental resistí molt més davant la pressió del francès que l'Europa central i oriental.¹⁵⁹ Abans de concloure sobre la via de penetració que representen les traduccions, hem de subratllar que seran els traductors Dabout i Belgrano els qui d'una manera clara aplicaran els principis fisiòcrates. El primer defensant les grans propietats del sud com el millor sistema d'agricultura, i el segon aplicant el lliure comerç i la lliure competència i, més endavant, relligant el despotisme legal amb la monarquia incaica.

Una segona via de penetració és la que podia influir en el debat econòmic o bé en l'adopció de les noves eines creades pels fisiòcrates. En aquest segon aspecte cal recordar que molts economistes contemporanis, com a la Gran Bretanya o a Itàlia, malgrat no acceptar el sistema fisiòcrata, sí que adoptaren el seu nou instrumental. Aquest és un aspecte que és irrellevant en el cas espanyol. En canvi, sí que és possible de resseguir algunes influències sobre els grans temes del debat econòmic, on els fisiòcrates són a vegades considerats com a autoritats que avalen les seves propostes. En alguns casos com, a l'*Informe sobre la ley agraria*, la influència és llunyana i genèrica, en d'altres, com en el de Campomanes, el pragmatisme és una barrera insalvable, a l'estil de Galiani, malgrat un cert desig de coincidència. Algunes coincidències puntuals no modifiquen la valoració d'una influència feble i difusa. En cap cas no trobarem abans del tom-

moires et textes inédits sur le gouvernement économique des Antilles (París, CNRS, 1978); i Alberto HIRSCHMAN, *Las pasiones y los intereses. Argumentos políticos en favor del capitalismo antes de su triunfo* (Mèxic, F.C.E., 1977), ps. 103-106.

158. Kenneth E. CARPENTER, *Dialogue in Political Economy. Translations from and into German in the 18th Century* (Boston, Harvard University, 1977), p. 19.

159. Vid. Louis RÉAU, *L'Europe française au siècle des Lumières* (París, Albin Michel, 1971), ps. 32-58.

bant que representa el període 1789-1808 cap autor que adopti la fisiocràcia com a sistema complet de ciència social, ni com a sistema d'economia política, ni encara menys una anàlisi econòmica que encarrila definitivament l'economia com una ciència.

Després del 1789 els fisiòcrates foren assenyalats com els elaboradors del programa de política econòmica de la revolució, mentre que les seves idees polítiques foren superades pels esdeveniments. La lluita a Espanya entre absolutisme i liberalisme obligà al primer a trobar noves fórmules i a contestar, durant el Trienni Liberal, a autors traduïts, com Montesquieu i Constant, o reeditats a la mateixa València, com Rousseau. Le Mercier de la Rivière fou escollit per Castillo i Carroz com un text òptim per intervenir en aquest debat. Un Castillo i Carroz que, amb les seves notes i modulacions en la traducció, fa evolucionar Le Mercier des d'un jusnaturalisme racionalista cap a un jusnaturalisme teològic. Un autor que interessava més pel seu despotisme legal que pel seu contingut capitalista, d'una manera semblant al que li havia succeït a l'Europa oriental. Le Mercier, que a l'Assemblea havia defensat, segons ha explicat J. A. Maravall, un paper econòmic secundari per a Espanya, és ara l'escollit per defensar l'antic règim, mentre que alguns liberals, com Foronda o l'abate Marchena, que havien començat pels fisiòcrates, els havien abandonat per anar més enllà. El fet que el principal text fisiòcrata traduït no ho sigui fins el 1820 i reeditat el 1823 palesa no solament un encara major retard —53 anys—, sinó que el simplisme de la identitat entre il·lustració i pensament progressista queda almenys aquí trencat. Hem d'afegir encara que Castillo no constituïa a València una figura aïllada, sinó un nucli reaccionari, juntament amb Valeriola i Vidal Micó.

¿Com relligar la penetració de la fisiocràcia a Espanya amb el procés general de la seva difusió a Europa? Franco Venturi¹⁶⁰ ha subratllat que encara no ha estat establerta una línia general del ritme de penetració a Europa, però planteja una suggestiva hipòtesi de treball que pensem que no és confirmada pel cas espanyol. Segons aquesta hipòtesi, la fisiocràcia influeix a Alemanya, Polònia, Itàlia i Espanya a finals dels anys seixanta i sobretot en els anys setanta. Aquestes dates no són certes per al cas espanyol, encara que ho relacionéssim amb «una represa d'un liberalisme local, que es barreja amb la polèmica liberal francesa dels anys 50 més que no pas amb una veritable i autèntica adopció de models fisiocràtics». La fisiocràcia penetra a Espanya més tardanament, més superficialment, menys econòmicament i més políticament que segons la hipòtesi del gran historiador de la il·lustració europea.

160. Franco VENTURI, *Utopia e riforma*, ps. 154-155.